

UCHWAŁA Nr ..... - .../2020
RADY POWIATU WOŁOMIŃSKIEGO
z dnia .....

w sprawie przyjęcia „Powiatowego programu opieki nad zabytkami na lata 2020 - 2023”

Na podstawie art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 2067, z późn. zm.) Rada Powiatu Wołomińskiego uchwala, co następuje:

§ 1

Przyjmuje się „Powiatowy program opieki nad zabytkami na lata 2020–2023” w brzmieniu stanowiącym załącznik do Uchwały.

§ 2

Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Wołomińskiego

§ 3

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

WYDZIAŁ EDUKACJI I KULTURY

WASZELNIK

Hanna Skrzypczak

WYDZIAŁ EDUKACJI I KULTURY
GŁÓWNY SPECJALISTA

Monika Wojtasik

7.01.20

RADCA PRAWNY

WA-8661

Anna Kłosowska
Anna Kłosowska

SEKRETARZ

Adam Lubiak
Adam Lubiak

UZASADNIENIE

Zgodnie z art. 4 ustawy z dnia 5 czerwca 1998r o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2019 r. poz. 511,1571) powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Obowiązek sporządzenia powiatowego programu opieki nad zabytkami nakłada na powiat art. 87 ust.3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.).

Art. 87 ust 1 precyzuje, że program opieki nad zabytkami sporządza się na okres 4 lat odpowiednio na szczeblu jednostki administracyjnej: województwa, powiatu lub gminny. Z realizacji programu zarząd powiatu sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się radzie powiatu.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami uzyskał pozytywną opinię Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Przyjęcie przez Radę Powiatu „Powiatowego programu opieki nad zabytkami na lata 2020-2023” ma na celu ochronę obiektów zabytkowych oraz wartości kulturowych i historycznych z terenu powiatu wołomińskiego.

WYDZIAŁ EDUKACJI I KULTURY
NACZELNIK
Hanna Skrzypczak

STAROSTA
Adam Lubink

**POWIATOWY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
POWIATU WOŁOMIŃSKIEGO
NA LATA 2020 – 2023**

OPRACOWANIE:
mART Marta Danielska
gez.wroclaw@gmail.com

LISTOPAD 2019

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania formalno – prawne ochrony i opieki nad zabytkami	4
3.2. Wewnętrzne uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	10
4.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.....	13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	17
5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	17
5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu	21
5.2.1. Charakterystyka powiatu	21
5.2.2. Zarys historii obszaru powiatu	22
5.3. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu wołomińskiego.....	23
5.3.1. Dziedzictwo niematerialne	30
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	39
5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	40
5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	44
5.5. Park kulturowy	45
5.6. Zabytki archeologiczne.....	46
5.7. Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu	49
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT	50
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	53
8. Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	56
9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	57
9.1. Dotacje.....	57
9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	61
9.3. Środki europejskie	62
10. Realizacja i finansowanie z zakresu ochrony zabytków.....	64
11. Bibliografia.....	66
12. Spis tabel	66

1. Wstęp

Przedmiotem Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego (PPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w ramach powiatu. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 ze późn. zm.) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. PPOnZ sporządzany jest przez Starostę, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Powiatu. PPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Starosta przedstawia Radzie Powiatu sprawozdanie z wykonania określonych w nim zadań.

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego na lata 2010–2013, który został przyjęty uchwałą nr XLVI-349/10 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 30 września 2010 r. PPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

PPOnZ, jako dokument strategiczny, ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczeniu dziedzictwu istotnej funkcji w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

PPOnZ stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nakreślona polityka Powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie ingeruje w kompetencje gmin oraz właścicieli zabytków. Zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 511), która w art. 4 wskazuje powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m. in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania PPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku

wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania formalno – prawne ochrony i opieki nad zabytkami

Regulacje prawne w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami – międzynarodowe konwencje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, ochrony i konserwacji zabytków oraz ochrony stanowisk archeologicznych, krajowe akty prawne, krajowe i wojewódzkie dokumenty strategiczne oraz podział kompetencji w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

3.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Uregulowania międzynarodowe znaczących dla społeczności zagadnień dziedzictwa kulturowego znalazły swoje odbicie w przyjmowanych konwencjach i rezolucjach jeszcze przed powstaniem Unii Europejskiej i jej administracji. Przykładem są (ratyfikowane przez Polskę):

- **Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr** (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz.U. z 1957 r., 57.46.212) została ratyfikowana przez Polskę w 1956 r.
- **II Protokół do konwencji haskiej z 1954 r. sporządzony w Hadze 26 marca 1999 r.** (Dz. U. z 2012 r., poz. 248).
- **Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury** (UNESCO, Paryż 1970 r.; Dz.U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106) została ratyfikowana przez Polskę w 1974 r.
- **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego** (UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190) ratyfikowana przez Polskę w 1976 r.
- **Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018) przyjęta w 2003 r., ratyfikowana przez Polskę w 2011 r.
- **Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego** (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585) ratyfikowana przez Polskę w 2007 r.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony i konserwacji zabytków:

- Karta ateńska,
- Karta wenecka,
- Karta florencka,
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony stanowisk archeologicznych:

- Karta lozańska,
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego – konwencja maltańska,

- Europejska konwencja krajobrazowa,
- Karta ochrony dziedzictwa cyfrowego.

3.2. Wewnętrzne uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2:** Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3,** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4,** który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5,** który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– Art. 6, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– Art. 7, który określa formy ochrony zabytków:

1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1:** „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17,** który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18:** „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19,** który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20,** który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21:** „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 89** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 511), w której zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1595).

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1945 z późn. zm.). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa stanowi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

• **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1186). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

• **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1396), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

• **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1614 z późn. zm.), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

• **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2018 r. poz. 2204 z późn. zm.). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1983 z późn. zm.). Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo. Polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, instytucji filmowych, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki – ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, FilMOTEKA Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej – prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (Dz. U. z 2019 r. poz. 688). W ramach ustawy gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. Ustawa Krajobrazowa** (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.). Ustawa definiuje pojęcie reklamy, szyldu, krajobrazu, krajobrazu kulturowego, krajobrazu priorytetowego. Nakłada też m.in. obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, w którym mają być zdefiniowane obszary krajobrazów priorytetowych, gdzie sejmik województwa ma mieć możliwość ustalania norm dotyczących wysokości, kształtu budynków i ewentualnego stosowania materiałów miejscowych lub tradycyjnej architektury. Ustawa wprowadza kary za nielegalne reklamy. Ponadto daje samorządom możliwość uchwalenia lokalnego kodeksu reklamowego, w którym określone zostaną zasady sytuowania m.in. tablic i urządzeń reklamowych.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661) oraz **Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem**.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.), które określa tryb składania wniosków o przyznanie odznaki, wzór i wymiary tej odznaki oraz sposób jej wręczenia i noszenia.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259).

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 917). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów” (art. 1).
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2018 r. poz. 574 z późn. zm.) która mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 553).

4. Uw warunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

PPOnZ jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się PPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

PPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem projektu Krajowego Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

- **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 wraz z Uzupełnieniem na lata 2004 – 2020**

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013, przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., rozwinięta w 2005 r. poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami,

określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów zapisano w strategii następujące priorytety:

- wzrost efektywności zarządzania kulturą,
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,
- poprawa warunków działalności artystycznej,
- efektywna promocja twórczości,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę,
- rozwój kolekcji muzealnych – zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SOR) została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji do 2020 r. oraz w perspektywie do 2030 r., określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzmocnieniu spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2020 r.:

– Wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu – wspieranie instytucji kultury, których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie.

– Wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych – stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra

kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 została przyjęta Uchwałą Nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Jest jedną z dziewięciu tzw. strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu Strategii Rozwoju Kraju 2020. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski, w ramach którego określono cztery cele szczegółowe. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego priorytet 4.1. „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”. Wytyczone tutaj kierunki działań to:

4.1.1. Tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu.

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

• Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

– ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,

– wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,

– wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,

– wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów poprzemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Przy sporządzaniu PPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim: Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze, Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014 – 2020, Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015 – 2020, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.

PPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej powiatu.

• Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze została przyjęta uchwałą nr 158/13 przez Sejmik Województwa Mazowieckiego dnia 28 października 2013 r. Strategia jest dokumentem, którego zapisy powinny mieć wpływ na kształt przyszłego rozwoju przez określenie długookresowych procesów rozwojowych w regionie. Strategia na poziomie regionalnym określa nadrzędny cel rozwojowy i odpowiada na podstawowe pytania: Do czego zmierzamy? Co chcemy osiągnąć? Uwzględnia także hierarchizację poszczególnych działań i problemów według stopnia ich ważności, co ma znaczenie w przypadku ich kolizji. Określa też priorytety, co warunkuje skuteczność wykorzystania posiadanych środków i zasobów.

Wyznaczona wizja: Mazowsze to region spójny terytorialnie, konkurencyjny, innowacyjny z wysokim wzrostem gospodarczym i bardzo dobrymi warunkami życia jego mieszkańców.

Cel główny: Zmniejszenie dysproporcji rozwoju w województwie mazowieckim, wzrost znaczenia obszaru metropolitalnego Warszawy w Europie.

Za priorytetowy cel strategiczny przyjęto Rozwój produkcji ukierunkowanej na eksport w przemyśle zaawansowanych i średniozaawansowanych technologii oraz w przemyśle i przetwórstwie rolno-spożywczym.

Wśród celów strategicznych wyznaczono także dwa ramowe cele strategiczne, w tym: Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia. Osiągnięcie tego celu będzie wymagać realizacji działań w kierunku:

– Wykorzystania walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu.

Działania:

32.1. Poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory przyrodnicze (w szczególności w obszarach pasm turystycznych).

32.2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenia nowych produktów turystycznych.

32.3. Ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej).

32.4. Rozwój systemu obsługi turystów (zaplecza turystycznego i systemu informacji turystycznej).

– Upowszechnienia kultury i twórczości.

Działania:

33.1. Rozwój zaplecza instytucjonalnego kultury i digitalizacja zasobów.

33.2. Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej regionu.

33.3. Wspieranie edukacji kulturalnej i artystycznej.

– Kreowania miast, jako centrów aktywności kulturalnej.

Działania:

34.1. Wykorzystywanie ośrodków miejskich do tworzenia i promowania kultury.

34.2. Promowanie Warszawy, jako europejskiego ośrodka kultury.

- Wspierania rozwoju przemysłu kreatywnego.

Działania:

35.1. Wspieranie inicjatyw gospodarczych w sektorze kreatywnym.

- Wykorzystania dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej.

Działania:

36.1. Wspieranie przedsiębiorczości w obszarze kultury.

W Strategii, w rozdziale 2.6. Kultura i dziedzictwo, szczegółowo opisano zasób zabytków i obszarów zabytkowych województwa mazowieckiego.

• **Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014 – 2020**

Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014 – 2020 została przyjęta uchwałą nr 81/15 przez Sejmik Województwa Mazowieckiego dnia 8 września 2015 r. Strategia składa się z części diagnostycznej zawierającej opis stanu turystyki i jej uwarunkowań w województwie, wnioski diagnostyczne i ich analizę oraz rekomendacje strategiczne. Z kolei w części strategicznej przedstawiono misję polityki turystycznej województwa i wizję mazowieckiej turystyki 2020, wyznaczono obszary strategiczne i wskazano strategiczne cele oraz programy służące ich osiągnięciu.

Wyznaczona misja: Turystyka ożywia region.

Wizja mazowieckiej turystyki 2020: W latach 2015 – 2020 Mazowsze wykreuje i umocni swój wizerunek regionu otaczającego Warszawę: rozpoznawalność stolicy – żywego centrum wydarzeń – będzie uzupełniona rozpoznawalnością Mazowsza - zielonego otoczenia Warszawy, gdzie można przeżyć jeden dzień w innym rytmie.

W wyniku pogłębionej diagnozy sytuacji turystyki w województwie zdefiniowano cztery problemy kluczowe. W odpowiedzi na zdiagnozowane kluczowe problemy wyznacza się pięć obszarów strategicznych (obszary koncentracji działań), w których będą lokowane propozycje rozwiązań tych problemów, a więc – poszczególne cele strategiczne i programy służące realizacji tych celów.

Obszar strategiczny A: Systemowe zarządzanie polityką turystyczną. Cele:

- Cel A.1. Rdzeń systemu: ożywienie turystyki wewnątrz regionalnej;
- Cel A.2. Systematyzacja współpracy turystycznej;
- Cel A.3. Uporządkowanie zarządzania produktami kluczowymi;
- Cel A.4. Dostęp do aktualnej wiedzy badawczej o turystyce na Mazowszu.

Obszar strategiczny B: Wizerunek i informacja turystyczna Mazowsza. Cele:

- Cel B.1. Zbudowanie podstaw wizerunku turystycznego Mazowsza;
- Cel B.2. Ożywienie promocyjne partnerstw regionu;
- Cel B.3. Lepsze punkty i centra informacji turystycznej;

Obszar strategiczny C: Wzmocnienie branży turystycznej Mazowsza. Cele:

- Cel C.1. Wsparcie powstawania klastrów turystycznych;
- Cel C.2. System podnoszenia kompetencji przedsiębiorców;
- Cel C.3. Wsparcie promocyjne wybranych rodzajów działań komercyjnych.

Obszar strategiczny D: Aktywizacja turystyczna mazowieckiej młodzieży. Cele:

- Cel D.1. Aktywizacja młodzieży do turystyki krajoznawczej;
- Cel D.2. Aktywizacja młodzieży do turystyki kulturowej;
- Cel D.3. Aktywizacja młodzieży do turystyki prozdrowotnej i kwalifikowanej.

Obszar strategiczny E: Większa spójność Mazowsza i Warszawy. Cele:

- Cel E.1. Wisła łącznikiem Mazowsza;
- Cel E.2. Wsparcie promocyjne produktów uspójniających region.

• **Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015 – 2020**

Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015 – 2020 jest planem strategicznym Samorządu Województwa Mazowieckiego, opisującym zamierzone działania w obszarze kultury w perspektywie sześciu lat. W tym znaczeniu strategia zapisuje politykę kulturalną Samorządu Województwa Mazowieckiego na lata 2015 – 2020.

Dokument składa się z dwóch zasadniczych części: diagnostycznej i planistycznej. W części diagnostycznej przedstawiono syntetyczny obraz kultury w województwie mazowieckim w 2 połowie 2012 r. Diagnoza odwołuje się do obrazu statystycznego, wyników licznych badań, obrazu wynikającego ze źródeł zastanych oraz wniosków z konsultacji z licznymi środowiskami. Diagnozę kończą wnioski strategiczne. W części planistycznej zaproponowano misję polityki kulturalnej województwa mazowieckiego oraz pięć pól strategicznych, na których misja będzie realizowana. W każdym z tych pól wyznaczono cele strategiczne, a w ramach celów – programy strategiczne, które będą realizowane w okresie obowiązywania strategii. Zestaw pól strategicznych i celów należy uważać za niezmienny w czasie realizacji strategii. Natomiast programy strategiczne w ramach poszczególnych celów mogą być w toku realizacji strategii uzupełniane w miarę potrzeb.

Przyjęta misja polityki kulturalnej województwa mazowieckiego brzmi: Kultura włącza każdego.

Pole strategiczne A: Dobre zarządzanie w kulturze.

Cele:

Cel A.1. Strategiczna współpraca z Warszawą. Strategia rozwoju kultury w województwie mazowieckim na lata 2015 - 2020.

- Cel A.2. Usprawnienie wojewódzkich instytucji kultury.
- Cel A.3. Samorządowe polityki dla kultury.
- Cel A.4. Profesjonalizacja kadr kultury.
- Cel A.5. Innowacyjne zarządzanie w kulturze.
- Cel A.6. Utworzenie cyfrowej Mazowieckiej Platformy Kultury.
- Cel A.7. Badania warunkiem skuteczności.
- Cel A.8. Nowoczesny mecenat kultury.

Pole strategiczne B: Uczestnictwo – włączenie – spójność.

Cele:

- Cel B.1. Wojewódzki program wsparcia edukacji kulturalnej i artystycznej.
- Cel B.2. Kultura dla każdego (program przełamania wykluczenia terytorialnego).
- Cel B.3. Wysoki poziom – szeroki odbiór.
- Cel B.4. Biblioteka – miejsce kultury (reforma sieciowej roli biblioteki wojewódzkiej).

Pole strategiczne C: Dziedzictwo – tożsamość – wspólnota.

Cele:

- Cel C.1. Żywe dziedzictwo.
- Cel C.2. Nasze tożsamości.
- Cel C.3. Nowoczesna wspólnota

Pole strategiczne D: Kreatywność – motor rozwoju.

Cele:

- Cel D.1. Synergia potencjałów sektora kreatywnego: partnerstwa, klastry, sieci.
- Cel D.2. Kultura – nauka – kreatywność.
- Cel D.3. Mazowsze edukuje kreatywnie.
- Cel D.4. Twórczość doceniona.
- Cel D.5. Kultura promuje region.

Pole strategiczne E: Łączenie potencjałów kultury.

Cele:

- Cel E.1. Sieci współpracy podmiotów kultury.
- Cel E.2. Lokalne porozumienia dla kultury.
- Cel E.3. „Współpraca nieoczywista” w kulturze.
- Cel E.4. Synergia Kultura+.
- Cel E.5. Kultura ponad granicami.

• Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego Uchwałą nr 22/18 z dnia 19 grudnia 2018 r.

Plan stanowi element systemu planowania przestrzennego i pełni w nim funkcję koordynacyjną między planowaniem krajowym a planowaniem lokalnym. Plan nie jest aktem prawa miejscowego – jest aktem kierownictwa wewnętrznego wiążącego organy i jednostki organizacyjne samorządu województwa.

Dokument określa kierunki rozwoju regionu. Plan wskazuje szczegółowe zasady organizacji przestrzennej województwa, formułuje kierunki polityki przestrzennej.

W Planie omówiono zagadnienie kultury, zasoby dziedzictwa kulturowego oraz na czym polega ochrona tego dziedzictwa.

Sieć instytucji kultury w województwie mazowieckim tworzą:

- 104 muzea i 34 oddziały (w tym 6 skansenów), co stanowi 14,6% wszystkich placówek muzealnych w Polsce. Spośród wszystkich muzeów działających w województwie 24 wpisane są do Państwowego Rejestru Muzeów;
- 29 teatrów i 6 instytucji muzycznych, w tym 1 filharmonia (Warszawa), 1 chór (Płock) i 4 orkiestry symfoniczne i kameralne (Warszawa – 2, Płock – 1, Radom – 1);
- 957 bibliotek (łącznie z filiami), co stanowi 12% wszystkich bibliotek w kraju;
- 76 kin działających w województwie, z czego 31 zlokalizowanych jest w Warszawie. Poza stolicą największą liczbą placówek kinowych wyróżnia się: Radom i powiat wołomiński (po 3 obiekty).

Na obszarze województwa mazowieckiego zlokalizowane są obiekty i obszary o szczególnym znaczeniu dla kultury polskiej jak i światowej. Zasoby dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego obejmują zabytki objęte formami ochrony prawnej oraz elementy dziedzictwa ujęte w gminnych ewidencjach zabytków. Formami ochrony objęte są:

1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków, w tym:

- nieruchome (7 358 zabytków),
- ruchome, obejmujące zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego (20 727 obiektów),
- archeologiczne (407 zabytków),
- 2. Zabytki uznane za pomnik historii,
- 3. Parki kulturowe,
- 4. Zabytki ujęte w gminnych ewidencjach zabytków (ponad 28 tys. zabytków).

Na terenie województwa mazowieckiego występują obiekty i obszary uznane za dobra kultury współczesnej, których wskazanie ma na celu ich ochronę oraz zachowanie dla przyszłych pokoleń. Zasoby dóbr kultury współczesnej zdiagnozowano w oparciu o analizę studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin (Załącznik nr 1 – Wykaz nr 15. Dobra kultury współczesnej).

Województwo mazowieckie cechuje znaczne zróżnicowanie krajobrazów kulturowych, wśród których wyróżniają się te będące charakterystycznymi dla województwa mazowieckiego, a jednocześnie, z uwagi na specyficzne cechy, będące krajobrazami unikatowymi w skali kraju. Najbardziej charakterystycznymi krajobrazami kulturowymi na obszarze województwa mazowieckiego są:

- krajobraz osadnictwa drobnoszlacheckiego z charakterystycznym typem drewnianej zabudowy zagrodowej – typowy dla północnej i wschodniej części województwa (m.in. powiaty: ciechanowski, przasnyski, makowski, ostrołęcki, ostrowski, sokołowski, siedlecki), ślady osadnictwa są stosunkowo liczne i stanowią wyraźny element krajobrazu, zagrożeniem jest jednak postępująca degradacja jego materialnych pozostałości,
- krajobraz osadnictwa puszczańskiego związany z Puszczą Kampinoską – charakterystyczny dla części powiatów: nowodworskiego, sochaczewskiego i warszawskiego zachodniego, obecnie słabo zachowany. Zagrożeniem dla krajobrazu, oprócz postępującej degradacji obiektów (drewnianej zabudowy zagrodowej), jest szybkie tempo urbanizacji;
- krajobraz osadnictwa olenderskiego – typowy dla terenów zalewowych doliny Wisły, którego najwyraźniejszymi elementami są: specyficzna zabudowa drewniana, ślady ingerencji osadników w otaczający teren (nasypy, wały, rowy melioracyjne) oraz występowanie urządzeń hydrotechnicznych, obecnie widoczna tendencja związana ze wzmożoną ochroną dziedzictwa kultury ludowej i krajobrazu osadnictwa olenderskiego, szczególnie na obszarze Urzecza.

W Planie dla ochrony zabytków określono następujące działania:

1. Realizację zadań wskazanych w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami;
2. Zachowanie i kreowanie ładu przestrzennego, zachowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych o znaczeniu regionalnym poprzez:
  - przeciwdziałanie negatywnym efektom urbanizacji i rurbanizacji;
  - wzmacnianie przestrzennych walorów obiektów oraz układów przestrzennych (w tym obiektów i obszarów przemysłowych) poprzez rewitalizację, restaurację oraz rekultywację;
  - ochronę, rewitalizację i rewaloryzację obiektów i obszarów historycznych (zwłaszcza architektury drewnianej i przemysłowej, dworskiej, obronnej, dorobku nauki i techniki) w tym zabytków mających znaczenie symboliczne;
  - odbudowę i rekonstrukcję dóbr należących do światowego i krajowego dziedzictwa po zniszczeniu w wyniku konfliktów zbrojnych lub katastrof spowodowanych zagrożeniami naturalnymi;
  - wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo-architektonicznych m.in. dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej;
  - tworzenie muzeów, w tym Stacji Muzeum, Muzeum Centralnego Okręgu Przemysłowego na terenie dawnej Fabryki Broni oraz Centrum Nauki i – ochronę regionów etnograficznych oraz krain historycznych, jako cennych i charakterystycznych krajobrazów kulturowych, również jako element współpracy oraz rozwoju powiązań z sąsiadującymi województwami.

W zakresie zachowania ciągłości dziedzictwa kulturowego w Planie postuluje się następujące działania:

- opracowanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;
- opracowanie kryteriów oceny wartości i wyboru dóbr kultury współczesnej;
- identyfikację wartościowych obiektów i obszarów dóbr kultury współczesnej o charakterze ponadlokalnym oraz ich ochronę poprzez ustalenia w gminnych dokumentach planistycznych (w tym miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- rozszerzenie listy miejsc objętych statusem pomnika historii o:
  - obszar Twierdzy Modlin,
  - zespół sakralny z d. opactwem Kanoników Regularnych w Czerwińsku nad Wisłą,
  - śródmiejski układ urbanistyczny Radomia i Siedlec,

- zespół urbanistyczno-krajobrazowy Iłży oraz układ Szydłowca.
- zachowanie ładu przestrzennego lub jego kreowanie, szczególnie w miejscach o istotnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego poprzez:
  - ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi w oparciu o ochronę ekspozycji i eksponowanie dominant architektonicznych;
  - kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca,
  - eksponowanie w strukturze przestrzennej ośrodków miejskich i wiejskich najcenniejszych zasobów dziedzictwa regionu (zwłaszcza obszaru Historycznego Centrum Warszawy wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO oraz obszarów uznanych za pomnik historii),
  - kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych m.in. poprzez utworzenie parków kulturowych.
  - adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;
  - zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych;
  - współpracę międzyregionalną w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej;
  - kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu: Brochów, Brok, Chlewiska, Ciechanów, Czarnolas, Czersk, Czerwińsk nad Wisłą, Góra Kalwaria, Iłża, Kadzidło, Korczew, Kozienice, Liw, Łyse, Maciejowice, Modlin, Myszyniec, Niepokalanów, Opinogóra, Orońsko, Ostrołęka, Otwock, Płock, Przysucha, Pułtusk, Radom, Sanniki, Siedlce, Sierpc, Solec nad Wisłą, Sucha, Sycyna, Szydłowiec, Ślężany, Warszawa, Wyszaków, Węgrów, Wyszogród, Zwolen, Żelazowa Wola, Żyrardów.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. PPOnZ jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia PPOnZ podjęta przez powiat obowiązuje na terytorium całego powiatu – wszystkich gmin wchodzących w jego skład. Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze Powiatu Wołomińskiego opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w PPOnZ.

PPOnZ zgodny jest z następującymi dokumentami:

• Strategia Rozwoju Powiatu Wołomińskiego do 2025 roku

Strategia Rozwoju Powiatu Wołomińskiego do 2025 roku została przyjęta uchwałą nr XV-162/2016 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 11 stycznia 2016 r.

Strategia jest kluczowym dokumentem strategicznym, który poprzez swoją zawartość, a także sposób dochodzenia do uwzględnionych w nim rozwiązań, systematyzuje wiedzę o Powiecie, wyznacza długofalowe kierunki jego rozwoju oraz wskazuje działania, których realizacja przyczyni się do rozwoju całego obszaru. Strategia nakreśla nadrzędne cele długoterminowe (strategiczne), priorytety rozwoju oraz kierunki działań władz samorządowych Powiatu. Strategia określa również stan docelowy, do którego Powiat powinien dążyć w kolejnym okresie programowania, zarysowuje ramy działań władz samorządowych Powiatu prowadzące do osiągnięcia danego stanu, a także prezentuje przykłady inicjatyw w ramach każdego celu strategicznego.

Wizja Powiatu Wołomińskiego: Powiat Wołomiński – zielona równina, bogata przyroda, historią i kulturą, przyjazna mieszkańcom i przedsiębiorcom.

Misja Powiatu Wołomińskiego: Powiat Wołomiński, silny potencjałem tworzących go gmin, wspiera zrównoważony rozwój gospodarczy, społeczny i przestrzenny. Wykorzystując naturalne walory przyrodnicze, historyczne oraz kulturowe dba o rozwój turystyki.

W Strategii wyodrębniono cztery cele strategiczne, które są względem siebie równoważne, komplementarne i spójne. Aby zrealizować cele strategiczne wyznaczono kierunki rozwoju, które stanowią

grupę przedsięwzięć/inwestycji/decyzji, których realizacja przyczyni się do osiągnięcia celu strategicznego. Poniżej wskazano tylko te, które związane są z dziedzictwem kulturowym powiatu.

Cel strategiczny 3. Rozwój infrastruktury społecznej i technicznej w Powiecie.

Kierunek rozwoju: Rozwój infrastruktury edukacji i kultury.

Dla Powiatu istotne są działania mające na celu wzmocnienie infrastruktury kultury. Rozwój materialnej bazy kultury nabiera znaczenia zwłaszcza w kontekście realizacji Wizji powiatu, gdzie jest mowa o bogatej „historii i kulturze”. Aby wzmocnić ten element usług publicznych proponuje się wykonać działania związane z modernizacją, termomodernizacją, rozbudową, remontem i doposażeniem infrastruktury kultury. Również w tej materii ważne jest wsparcie instytucji kultury w nowoczesne narzędzia komunikacji z potencjalnym odbiorcą. Takim rozwiązaniem może być stworzenie powiatowego portalu e-kultura, który zapewni szerszy dostęp do dóbr kultury

Cel strategiczny 4. Tworzenie warunków dla zrównoważonego rozwoju funkcji turystycznej Powiatu Wołomińskiego.

Powiat Wołomiński ze względu na znajdujące się na jego obszarze bogactwo naturalne np. rzek: Bug, Liwiec, Długa, Osownice, obszary chronione czy znaczny udział obszarów nieurbanizowanych może stanowić atrakcyjne miejsce do realizacji funkcji turystycznych. Obok walorów przyrodniczych obszar powiatu posiada również obiekty historyczne i kulturowe, które można wykorzystać w celu rozwoju funkcji turystycznej.

Tworzenie warunków dla zrównoważonej funkcji turystycznej winno odbywać się w oparciu o wykorzystanie istniejących zasobów przyrodniczych, budowę lub poprawę istniejącej infrastruktury rekreacyjnej i turystycznej oraz wspieranie lokalnych przedsiębiorców, mieszkańców i samorządów tworzących lokalne atrakcje turystyczne.

Kierunki rozwoju:

- Wspieranie rozwoju turystyki w oparciu o dziedzictwo historyczne i kulturowe.
- Rozwój i poprawa stanu infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej.
- Zagospodarowanie potencjału przyrodniczego dla rozwoju turystyki.

W rozdziale dotyczącym turystyki odniesiono się do najważniejszych kwestii związanych z działalnością turystyczną – charakteryzując podstawową infrastrukturę ruchu turystycznego, która pozwala traktować tę branżę jako element rozwoju gospodarczego. Opisano więc rozwój gmin powiatu pod względem występującej bazy noclegowej oraz gastronomicznej, scharakteryzowano ruch turystyczny w powiecie oraz zasygnalizowano istotną infrastrukturę związaną z dziedzictwem historycznym i kulturowym obszaru.

W Strategii omówiono zasoby historyczne i kulturowe. Powiat wołomiński posiada wiele dóbr kultury, w rejestrze i ewidencji zabytków nieruchomości znajduje się 197 obiektów z czego najwięcej w gminach Marki, Radzymin, Tłuszcz i Wołomin. Przedstawiono listę obiektów ujętych w rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie.

• Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Wołomińskiego został opracowany w czerwcu 2005 r. Powiat jest w trakcie opracowywania nowego planu.

Plan został wykonany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

• Strategia Zrównoważonego Rozwoju Turystyki Powiatu Wołomińskiego na lata 2012 – 2020

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Turystyki Powiatu Wołomińskiego na lata 2012 – 2020 została przyjęta uchwałą nr XVII-168/2012 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 24 kwietnia 2012 r.

Strategia jest dokumentem planistycznym, którego głównym celem jest podniesienie znaczenia obszaru powiatu, jako atrakcyjnego obszaru recepcji turystycznej oraz osiągnięcie przewagi konkurencyjnej. Strategia jest długofalowym scenariuszem działań pozwalającym na wdrożenie zaproponowanej koncepcji rozwoju gospodarki turystycznej.

Najważniejszym celem realizacji Strategii jest rozwój gospodarczy i społeczny powiatu wołomińskiego poprzez zwiększenie roli turystyki, jako źródła dochodów mieszkańców. Jego osiągnięcie wymaga zaktywizowania lokalnej społeczności do podjęcia wspólnych, spójnych działań na rzecz rozwoju turystyki. Poniżej w Tabeli nr 1 przedstawiono drzewo celów Strategii.

Tabela nr 1. Drzewo celów Strategii rozwoju turystyki w powiecie wołomińskim na lata 2012 – 2020

Logika interwencji	Cel działań				
Cel nadrzędny	Rozwój ekonomiczny, społeczny i kulturalny powiatu wołomińskiego dzięki rozwojowi gospodarki turystycznej generującej dochody, stymulującej miejsca pracy oraz wpływającej na zachowanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.				
Domeny	PRODUKT TURYSTYCZNY	ZASOBY LUDZKIE	MARKETING	PRZESTRZEŃ TURYSTYCZNA	SYSTEM INSTYTUCJONALNY
Cele operacyjne	Rozwój konkurencyjnej oferty produktowej na terenie całego powiatu wołomińskiego.	Przygotowanie zasobów ludzkich do uczestniczenia w rozwoju turystyki.	Wypromowanie powiatu wołomińskiego, jako miejsca atrakcyjnego turystycznie.	Zrównoważone ukształtowanie przestrzeni turystycznej zgodnie z potrzebami turystów przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju.	Powstanie silnego otoczenia instytucjonalnego działającego na rzecz rozwoju turystyki.
Cele szczegółowe	1.1. Opracowanie programu rozwoju miejsc atrakcyjnych turystycznie.	2.1. Realizowanie programów szkoleniowych dla chcących rozpocząć własną działalność gospodarczą związaną z turystyką.	3.1. Opracowanie loga i hasła promocyjnego powiatu wołomińskiego.	4.1. Lobbing na rzecz zwiększenia dostępności komunikacyjnej powiatu.	5.1. Wzmocnienie Lokalnej Organizacji Turystycznej Cudu nad Wisłą.
Cele szczegółowe	1.2. Rozwój produktów liniowych integrujących poszczególne gminy powiatu.	2.2. Realizowanie programów szkoleniowych w obszarze tworzenia produktów lokalnych.	3.2. Opracowanie i wdrożenie katalogu identyfikacji wizualnej.	4.2. Lobbing na rzecz poprawy skomunikowania wewnętrznego powiatu.	5.2. Utworzenie grup branżowych – instytucji prowadzących działalność w obszarze turystyki.
	1.3. Tworzenie szlaków questuingowych.	2.3. Realizowanie programów podwyższających kwalifikacje osób pracujących w sektorze turystyki.	3.3. Opracowanie i wdrożenie wspólnego kalendarza imprez, odbywających się w poszczególnych miejscach, gminach powiatu.	4.3. Opracowanie i wdrożenie programu rozwój infrastruktury około turystycznej (punkty widokowe, parkingi..)	5.3. Organizowanie corocznego Forum Turystycznego Powiatu Wołomińskiego.
	1.4. Integrowanie pojedynczych atrakcji celem powstania zintegrowanych oferty turystycznej w formie pakietów usług.	2.4. Realizowanie szkoleń w zakresie wykorzystywania potencjału kulturowego dla turystyki, budowania produktów turystycznych na kanwie walorów antropogenicznych, narzędzi marketingu lokalnego etc. dla kadr instytucji kultury.	3.4. Opracowanie i wykonanie materiałów promocyjnych i informacyjnych.	4.4. Rozwój infrastruktury sportowej i rekreacyjnej.	5.4. Wzmocnienie turystyki w strukturach samorządów lokalnych.
	1.5. Organizowanie imprez, wydarzeń.	2.5. Szkolenia dla przedstawicieli samorządów lokalnych w zakresie: turystyki, jako stymulatora rozwoju, marketingu lokalnego, promocji, współpracy z organizacjami pozarządowymi etc.	3.5. Opracowanie i prowadzenie portalu turystycznego powiatu.	4.5. Rozwój bazy noclegowej i gastronomicznej.	5.5. Współpraca z organizacjami pozarządowymi w obszarze pożytku publicznego w obszarze turystyki i kultury.
	1.6. Organizowanie imprez o charakterze sportowym i rekreacyjnym	2.6. Organizowanie podróży studyjnych.	3.6. Oznakowanie atrakcji turystycznych.		
Cele szczegółowe	1.7. Opracowanie programu rozwoju tradycyjnego produktu lokalnego.	2.7. Organizacja staży, wymian i praktyk.	3.7. Opracowanie i gadżetów i pamiątek z powiatu wołomińskiego.		
	1.8. Opracowanie i wdrożenie systemu Lokalnego Znaku Promocyjnego	2.8. Prowadzenie badań rynku pracy.	3.8. Opracowanie i umieszczenie tablice powitalnych i pożegnalnych tzw. witaczy.		
	1.9. Powstanie instytucji touroperatora tworzącego i promującego produkt turystyczny w postaci gotowego	2.9. Opracowanie i wdrożenie kampanii informacyjnej, uwypuklającej korzyści wynikające z rozwoju turystyki na szczeblu lokalnym.	3.9. Powstanie centrum i punktów informacji turystycznej.		

	pakietu usług.				
Cele szczegółowe			3.10. Przygotowanie wspólnej prezentacji oferty na targach i imprezach promocyjnych.		
			3.11. Przeprowadzenie kampanii promocyjnej prezentującej walory, atrakcje, produkty i usług powiatu.		
			3.12. Cykliczne prowadzenie badań wizerunku i badań marketingowych.		

W Strategii szczegółowo zostały omówione walory kulturowe Powiatu, w tym historię, zabytki i życie kulturalne.

Punktem wyjścia do zrozumienia i przeanalizowania potencjału kulturowego powiatu wołomińskiego jest historia, która jest bezpośrednio powiązana z pozostałym dziedzictwem kultury materialnej oraz spuścizną niematerialnej.

Walory historyczne interesujące dla turysty, to nie tylko obiekty wpisane do Krajowego Rejestru Zabytków. To także inne dobra materialne świadczące o historii, dziedzictwie kulturalnym i religijnym. Poniżej przedstawiono te, które mogą stanowić historyczne walory turystyczne

Dziedzictwo historyczne, to także wybitne postacie, osobowości związane z powiatem wołomińskim. Mogą one stanowić motyw zachęcający do odwiedzenia miejsc, w których żyli i pracowali.

Życie kulturalne jest niezwykle ważne w kontekście rozwoju turystyki, gdyż niejednokrotnie staje się bardzo ważnym elementem wyboru destynacji turystycznej. Regionalny kontekst oferty turystycznej, jej zakorzenienie w tradycji regionu, nawiązanie do obyczajów i obrzędów może być tą unikalną wartością, kształtującą wizerunek obszaru. Stąd też życie kulturalne, zarówno w aspekcie funkcjonujących instytucji kultury, jak i organizowanych imprez, w dużym stopniu wpływa na ocenę atrakcyjności turystycznej powiatu wołomińskiego.

Instytucje kultury, organizacje społeczne działające w sferze kultury organizują wiele ciekawych imprez, które mogą stanowić atrakcyjną ofertę spędzenia wspólnego czasu i stanowić motyw zachęcający do odwiedzenia miejscowości, w której się odbywają.

Analiza całości walorów antropogenicznych powiatu wołomińskiego prowadzi do następujących wniosków:

– Niewątpliwie nie można uznać ich za dominujący rys atrakcyjności turystycznej obszaru. Zabytków kultury materialnej nie znajduje się na obszarze objętym projektem zbyt dużo i rozpatrywane „in gremio” nie prezentują osobliwej wartości.

– W kontekście jednak budowania unikalnych produktów turystycznych oraz kreowania marki powiat wołomiński charakteryzuje się występowaniem wyjątkowych walorów kulturowych, do których należy zaliczyć przede wszystkim: Bitwę Warszawską, jako wyjątkowe wydarzenie, które zmieniło losy Europy, kościół w Kobyłce, jako perła mazowieckiego baroku, zabudowania przemysłowe w Markach, Pałac w Chresnem. Tego typu walory mają ogromną wartość w kontekście budowania oferty turystycznej, ponieważ pozwalają na wyróżnienie się na rynku i zaprezentowanie produktu niedostępnego nigdzie indziej.

– Słabością obszaru jest niewątpliwie mała ilość instytucji i podmiotów organizujących i animujących życie kulturalne m.in. zespołów ludowych, stowarzyszeń twórców ludowych, innych instytucji kulturalnych.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

5.2.1. Charakterystyka powiatu

Powiat wołomiński usytuowany jest w centralnej części województwa mazowieckiego na północny-wschód od Warszawy. Został utworzony w 1999 r. w ramach reformy administracyjnej. Jego siedzibą jest miasto Wołomin. Powiat graniczy bezpośrednio z miastem stołecznym Warszawa – od północnego-wschodu, a ponadto z powiatami: legionowskim – od wschodu, wyszkowskim – od północy, węgrowskim – od wschodu i mińskim od południa. Powiat wchodzi w skład aglomeracji warszawskiej (dawne gminy województwa warszawskiego).

W granicach administracyjnych powiatu wołomińskiego funkcjonuje 12 jednostek gminnych, w tym 4 gminy miejskie, 3 gminy miejsko-wiejskie oraz 5 gmin wiejskich:

- gminy miejskie: Kobyłka, Marki, Żąbki, Zielonka,
- gminy miejsko-wiejskie: Radzymin, Tłuszcz, Wołomin,
- gminy wiejskie: Dąbrówka, Jadów, Klembów, Poświętne, Strachówka,
- miasta: Kobyłka, Marki, Żąbki, Zielonka, Radzymin, Tłuszcz, Wołomin.

Zgodnie z podziałem fizycznogeograficznym Polski wg Kondrackiego, powiat położony jest w obrębie makroregionu Niziny Środkowomazowieckiej, w trzech mezoregionach:

- Równiny Wołomińskiej – zajmującą przeważającą część powiatu,
- Kotliny Warszawskiej – niewielka część powiatu leżąca na zachód od Żąbek, Marek, rejonu Łąk Radzyminskich i Rudy,
- południowej części Doliny Bugu.

Powiat położony jest w dolinach rzek Narew oraz jej lewobrzeżnego dopływu – Bugu.

Na terenie powiatu ustanowiono różne formy ochrony. W jego granicach znajduje się pięć użytków ekologicznych. Wszystkie stanowią bagna o zróżnicowanej powierzchni od 0,7 ha do 5,95 ha, zlokalizowane na terenach gmin Wołomin, Jadów i Strachówka. W celu ochrony 200-letniego dębu szypułkowego utworzono rezerwat florystyczny Dębina. Zajmuje on powierzchnię 51 ha i położony jest w gminie Klembów. Rezerwat fitocenotyczny Ślize położony w obrębie Łochów na terenie Leśnictwa Urle o powierzchni 44,29 ha. Rezerwat torfowiskowy Horowe Bagno zlokalizowany jest na terenie gminy Marki. Grabicz – jest to rezerwat leśno-torfowiskowy o powierzchni 29,34 ha, położony na skraju miasta Kobyłki. Torfowiskowy rezerwat przyrody Bagno Jacka o powierzchni 19,76 ha, znajdujący się na terenie dzielnicy Warszawy Wesoła, leży na obszarze lasów Rembertowsko-Okuniewskich, w kompleksie wałów wydmych.

W granicach powiatu znajduje się Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu o powierzchni ponad 148 tys. ha. Zlokalizowany jest na terenie ponad 50 gmin (w tym na terenie powiatu wołomińskiego na obszarze gmin: Kobyłka, Marki, Radzymin, Wołomin, Żąbki, Zielonka). Pełni on funkcję korytarza ekologicznego, stanowiąc rodzaj łącznika pomiędzy cennymi przyrodniczo obszarami.

Na terenie powiatu znajduje się Nadbużański Park Krajobrazowy. Powierzchnia parku wynosi 74 136,5 ha, a razem z otuliną 113 671,7 ha.

Na obszarze powiatu znajduje się również zespół przyrodniczo-krajobrazowy Lisie Bagno położony w południowej części gminy Zielonka.

W powiecie utworzono Obszar Specjalnej Ochrony Dolina Dolnego Bugu, Dolina Liwca oraz Obszary Ochrony Siedlisk Ostoja Nadliwiecka, Krogulec, Ostoja Nadbużańska, Białe Błota, Poligon Rembertów oraz Torfowiska Czernik.

Ustanowione są łącznie 152 pomniki przyrody. Są to głównie dęby szypułkowe najliczniej występujące na obszarze gminy Radzymin, Wołomin i Zielonka.

O walorach przyrodniczych powiatu świadczą również liczne kompleksy leśne, otwarte tereny łąk z bogatą roślinnością oraz doliny rzek. Największym udziałem lasów w stosunku do powierzchni charakteryzowały się gminy: Zielonka oraz Strachówka. Największe skupiska kompleksów leśnych zlokalizowane są w południowej części powiatu (gmina Zielonka) i południowo-wschodniej (gmina Strachówka) oraz północno-wschodniej (gmina Jadów).

Istotną rolę pełnią również nasadzenia i zieleń w obszarach zurbanizowanych takie jak: parki, ogrody, zieleńce, promenady, cmentarze a także zieleń przyuliczna. Do najcenniejszych należą: parki podworskie, pozostałości po dworskich parkach krajobrazowych oraz zieleń cmentarna. Jednym z największych jest park podworski z XIX w. o powierzchni 9,80 ha z niewielkim stawem położony na terenie gminy Dąbrówka. W miejscowości Wola Raszewska (gmina Klembów) występuje park krajobrazowy o powierzchni 5,0 ha, w którym spotkać można blisko 200-letnie okazy dębu, jesionu, lipy. Na uwagę zasługują również pozostałości

po parku Lubomirskich w Radzyminie o powierzchni 2,5 ha. Zabytkowy park ze stawami o powierzchni około 10 ha zlokalizowany jest w miejscowości Krubki (gmina Poświętne).

5.2.2. Zarys historii obszaru powiatu¹

W średniowieczu Mazowsze, zwłaszcza prawobrzeżne, uchodziło za tereny słabo zaludnione i słabo rozwinięte gospodarczo. Przeważały tu tereny zalesione, bagienne i torfowiska, daleko położone od centrów gospodarczych i politycznych. Na przestrzeni wieków wśród puszczy nieznacznie postępowało osadnictwo. W czasach wczesnopiastowskich istniały nieliczne osady w okolicach Duczek, Drewnicy, Grabi Nowych, Marek, Pustelnika, Radzymina, Wołomina, Załubic i Zielonki, co potwierdzają wykopaliska archeologiczne. Szlaki handlowe przecinające teren obecnego powiatu, m.in. z Kamieńczyka skrajem szerokiej doliny Bugu do średniowiecznego grodu na Starym Bródnie pozwalały na wymiany gospodarcze. Tereny położone wzdłuż głównego szlaku były najlepiej zasiedlone. Najsilniejsza kolonizacja i ożywienie gospodarcze Mazowsza łączyło się z przeniesieniem w 2 połowie XIV w. stolicy Mazowsza z Czerska do Warszawy, ale we wschodniej części obszaru nieznaczna poprawa nastąpiła dopiero pod koniec XV w. Mimo to jeszcze w XVI w. nasz region należał do najsłabiej zaludnionych i zagospodarowanych obszarów Mazowsza. Włączenie Mazowsza do Korony w 1525 r., nadanie Warszawie funkcji miasta sejmowego od 1576 r., a następnie przeniesienie stolicy Rzeczypospolitej z Krakowa do Warszawy w 1596 r. znacznie podniosło rangę Mazowsza. Tym samym przyczyniło się do awansu szlachty mazowieckiej i wielkiego rozkwitu gospodarczego tej dzielnicy Polski. Nasz region zdominowany był przez drobną szlachtę, zaś nieliczne miejscowości: Ząbki (wówczas Wola Ząbkowska), Słupno, Tuszcz, Jadów, Chrzęsne, Siwki (obecnie tereny Zielonki), Sitne, Zawiszyn i Myszadła stanowiły majątki królewskie. Do monarchy należały również rozległe lasy. Do najbardziej zamożnych rodów szlacheckich należeli: Klembowscy, Wołomińscy, Radzymińscy, Kobylscy, Ręczajscy, Szymanowscy, Zaliwscy, Grzybowscy i Rzeczkowscy. Nieliczni przedstawiciele rodów szlacheckich sprawowali lokalne i państwowe urzędy zaliczani przez to do arystokracji, większość stanu szlacheckiego stanowiła drobna i uboga szlachta zaściankowa. Jako jedyne na tym terenie miasto Radzymin od początków powstania od 1475 r. należało do wybitnych rodów arystokratycznych: do Leszczyńskich, Bielińskich, Czartoryskich, Raczyńskich i Lubomirskich. Szlachtę Mazowiecką nazywano wówczas Mazurami.

Ziemia Wołomińska stanowiąca część Równiny Praskiej położona w bliskiej odległości od Warszawy, ulegała rozwojowi, który w dużym stopniu związany był z funkcjami i rolą stolicy. Z tych samych powodów często teren ten ulegał zniszczeniom i grabieżom wojennym, które zazwyczaj koncentrowały się wokół Warszawy. Ogromnych zniszczeń dokonały wojska szwedzkie w czasie potopu i wojen północnych, wojska francuskie w czasie wyprawy na Moskwę, Rosjanie nacierający wielokrotnie na stolicę, zniszczenia przynosiły walki powstańcze i wyzwolenicze w czasie zaborów i kolejnych wojen: I światowej w latach 1914-1918, w 1920 r. i podczas II wojny światowej.

Po „wyzwoleniu” przeprowadzono zmiany w administracji państwowej. W regionie warszawskim były one niewielkie. Przywrócono w dawnych granicach Powiat Radzymiński. W 1952 r. siedzibę starostwa przeniesiono z Radzymina do Wołomina. Do powiatu dołączono wtedy gminy Marki i Ząbki. W wyniku reformy administracji w 1975 r. powiaty uległy likwidacji. Odtworzono je już w III wolnej Rzeczypospolitej. Powiat Wołomiński, jak wszystkie powiaty w Polsce, rozpoczął swoją działalność 1 stycznia 1999 r. Terytorialnie różni się nieco od byłych powiatów radzymińskiego i wołomińskiego. Największy ubytek nastąpił w jego części północno – wschodniej, gdzie gminę Zabrodzie, która była związana z regionem włączono do Powiatu Wyszковского.

¹ Powiatowy program opieki nad zabytkami na lata 2010-2013

5.3. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu wołomińskiego

Synteza elementów przyrody i widocznych efektów działalności człowieka jest architekturą krajobrazu, czyli formą, która obok treści składa się na krajobraz kulturowy. Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega ona na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób, by tworząc nowe wartości, unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, kapliczki i figury przydrożne, również krajobraz ukształtowany ludzką ręką oraz spuściznę intelektualną i duchową.

Ponadto dziedzictwo historyczne jest istotne o tyle, że wpływa na atrakcyjność turystyczną – głównie poprzez jego materialne wytwory, czyli zabytki. Co może być wykorzystane w rozwoju powiatu.

Do obszarów o najwyższych wartościach krajobrazowych należą, zarówno obszary o krajobrazie miejskim, jak i otwartym. W tej części wskazano najbardziej charakterystyczne i najcenniejsze obiektów znajdujących się na terenie powiatu wołomińskiego.

Na terenie powiatu wołomińskiego obecnie znajduje się 7 miast, w tym zachowały się 4 historyczne układy urbanistyczne miejskie i 1 układ urbanistyczny, obecnie funkcjonujący jako wieś. Najstarszym miastem powiatu jest Radzymin, który przywilej lokacyjny otrzymał w 1475 r. i przez wieki należał do rodów arystokratycznych. Do historycznych układów urbanistycznych należy również: Wołomin, Radzymin, Marki, Ząbki, Jadów – obecnie wieś. Początki Jadowa datują się na przełom XIV/XV w. w 1475 r., Jadów otrzymał przywilej targowy i prawo organizowania jarmarków. W 1483 r. erygowana została parafia jadowska; okres świetności Jadowa przypada na XIX w; w 1823 r. na skutek starań hr. Stanisława Zamojskiego, Jadów otrzymał prawa miejskie – utracił je w 1865 r.; rynek 220x140 m – największy w tym rejonie Mazowsza, (np. Warszawa rynek 90x70 m) nigdy nie powstał ratusz, zachowana do dziś zwarta zabudowa przyrynkowa w pierzejach – budynki dwukondygnacyjne z bramami i międzuchami. Status niektórych miejscowości powiatu ulegał na przestrzeni wieków licznym zmianom. Miejscowości jak np. Jadów czy Kobyłka zyskiwały i z czasem traciły przywileje miejskie. Obecnie prawa miejskie mają

- **Radzymin** – pierwotnie wczesnośredniowieczna osada targowa o czytelnym cechach rozplanowania w rejonie kwadratowego rynku, przywilej lokacyjny w 1440 r., udokumentowane prawa miejskie od 1475 r. do dzisiaj; od 1605 r. wł. Leszczyńskich, rozbudowa miasta w 4 ćw. XVIII w. wł. Czartoryskich – powstał kościół, plebania, dzwonnica, szpital i pałac (główne osie kompozycyjne zachowane do dzisiaj), koniec XIX w. rozwój w związku z budową szosy do Wyszkowa a około 1900 r. z przeprowadzeniem linii kolejowej i rozkwitem przemysłu; w układzie przestrzennym – szczególnie ważny element urbanistyczny w harmonijnej sekwencji trzech placów – od Starego Rynku, przez Pl. Kościuszki do Pl. Wolności.
- **Wołomin** – pierwsze wzmianki pochodzą z XV w., w latach 1428-1501 miejscowość była znana jako Zacięciwa. Nazwa Wołomin wywodzi się od XVI-wiecznego właściciela, Jana de Volumne (pol. Wołomiński). Po wybudowaniu w 1862 r. linii kolejowej (pierwszy przystanek od Dworca Petersburskiego umieszczono w Wołominie) stał się on miejscowością letniskową dla Warszawy; od 1896 r. nastąpił proces przekształcania osady w miasto – pierwszy plan przestrzennej zabudowy aut. H. K. Wojciechowskiego z centralnie usytuowanym rynkiem i fabryką, intensywny rozwój przemysłu – huta szkła; podział wzdłuż torów część północna-letniskowa, część południowa fabryczna; od pocz. XX w istniała sieć linii tramwajowych; w 1905 r. powstała kapliczka, a w 1908 r. kościół; w 1916 r. Wołomin został wydzielony z gminy Ręczaje jako osada miejska, prawa miejskie posiada od dnia 4 lutego 1919 r.; w okresie międzywojennym połowę mieszkańców stanowili Żydzi; od 1975 r. siedziba powiatu (poprzednio w Radzyminie).
- **Kobyłka** – parafia Kobyłka datowana jest na początek XIV w; najstarsza wzmianka pochodzi z 1415 r. mówi o istnieniu parafii w tutejszej wsi rycerskiej; stawia to Kobyłkę wśród najstarszych osad w regionie; wówczas Targowa Wola następnie Kobyłka, bsp Marcin Załuski w 1751 r. uzyskał przywilej królewski nadający prawa miejskie, zmieniający jednocześnie jej nazwę na Załuszczyn (Załuski), osada rozkwit przeżywała w XVIII w. dzięki mecenatowi Załuskich, powstały wówczas prężnie manufaktury, przede wszystkim słynna wytwórnia pasów kontuszowych, a także drukarnia jezuitów, prawa miejskie posiada od 1969 r.
- **Marki** – pod koniec XVI w. część dóbr królewskich nadano rodowi Marków, co jest początkiem miejscowości, ostatnie dwadzieścia lat XIX w. przyniosło gwałtowny rozwój Marek, do których wkroczył wielki przemysł, Marki od 01.01.1967 r. posiadają prawa miejskie.

- **Thuszcz** – wieś założył w 1447 r. książę mazowiecki Bolesław IV. Niespełna 100 lat później stała się ona wsią królewską; po otwarciu w 1862 r. kolei żelaznej warszawsko-petersburskiej wokół stacji rozwinęła się osada; prawa miejskie od 01.01.1967 r.
- **Zielonka** – od XIV w. była to część dóbr królewskich wsi Bródno, administracyjnie od XVIII w. teren należał do parafii Kobyłka; na przełomie XIX i XX w. powstała część Zielonka Letnisko, w okresie międzywojennym słynna podwarszawska miejscowość letniskowa, status osiedla od 1956 r., prawa miejskie od 1961 r.
- **Ząbki** – historia wsi królewskiej (Wola Ząbkowska – od 1580 r. Ząbki) sięga XVI w.; rozwój osadnictwa w XVII w. i XVIII w., pod koniec XIX w. w rozwój gospodarczy. W 1912 r. rozparcelowano część majątku hrabiego Ronikiera wg projektu konkursowego prof. Tadeusza Tołwińskiego i rozpoczęto tworzenie „miastogrodu” – idea urbanistyczna została zrealizowana tylko częściowo; prawa miejskie od 1967 r.

Najstarsze udokumentowane obiekty z terenu powiatu powstawały w strukturach kościelnych. Jako jedne z pierwszych powstały parafie Klembów, Radzymin, Dąbrówka, Jadów i Kobyłka. W czasach wczesnego okresu nowożytnego wznoszone były siedziby szlacheckie, w większości jako drewniane domostwa. Unikatem w skali wschodniego Mazowsza jest murowany późnorennesansowy pałac w Chrząszcu z 1635 r. Za najcenniejsze zabytki architektury sakralnej, pochodzące z połowy XVIII w. uznawane są: kościół św. Trójcy w Kobyłce fundacji bpa Załuskiego i kościół w Radzyminie fundacji księżnej Eleonory Czartoryskiej.

Ziemię powiatu wołomińskiego położone w bezpośrednim sąsiedztwie Warszawy, doświadczały zniszczeń związanych z licznymi działaniami wojennymi, których głównym celem najczęściej była stolica. Obecnie zachowanych i kultywowanych jest na terenie powiatu wiele miejsc związanych z ważnymi wydarzeniami historycznymi, jak np. Kobyłka, która była miejscem walk w czasie Powstania Kościuszkowskiego w 1794 r. z korpusem gen A. Suworowa. Po rozbiorach Polski, za czasów Księstwa Warszawskiego w 1809 r. miała miejsce bitwa z wojskami austriackimi o Radzymin. W 1812 r. przez teren powiatu przechodziła część wojsk francuskich w wielkiej wyprawie na Moskwę, czego ślady pozostały w formie nazw traktów komunikacyjnych i miejsc związanych z pobytem Napoleona. Czasy Królestwa Polskiego przyniosły znaczny rozwój gospodarczy wielu miejscowości (Radzymin, Jadów otrzymał wówczas prawa miejskie, Wołomin, Klembów). Z Powstaniem Listopadowym 1830-1831 łączy się wiele miejsc upamiętniających wybitne osobistości z naszego regionu biorące czynny udział z wielkim zrywem narodowym. Działania wojenne związane z bitwą o Olszynkę Grochowską bezpośrednio objęły teren Ząbek, Marek i Zielonki. Dziedzic Klembowa gen. Franciszek Żymirski był jednym z dowódców tego powstania, a dziedzic Drewnicy mjr Leon Drewnicki uczestnik kampanii napoleońskiej z 1812 r. i bitwy pod Lipskiem w 1813 r. w czasie walk w 1830-1831 dowodził oddziałami powstańczymi. W czasie Powstania Styczniowego w 1864 r. region wołomiński był terenem wielu działań wojennych. Ślady tych wydarzeń upamiętniają liczne na terenie powiatu przydrożne kapliczki, krzyże i rozproszone mogiły powstańców.

W połowie XIX w. nastąpił zdecydowany postęp w rolnictwie, wprowadzono nowe uprawy i maszyny, wzrosła hodowla zwierząt, a także równoległe z tym, miał miejsce wyraźny rozwój budownictwa wiejskiego. Był to czas rozkwitu majątków ziemskich w Jadowie, Ręczajach, Poświętnem, Woli Cygowskiej, Klembowie, Radzyminie i Wołominie. Na rozwój terenów równiny wołomińskiej w znacznym stopniu wpłynęła budowa w 1862 r. kolei warszawsko-petersburskiej, a zwłaszcza rozwinęły się miejscowości położone wzdłuż trasy. Na koniec XIX w. przypada okres ożywionego rozwoju gospodarczego i uprzemysłowienia terenu powiatu wołomińskiego. Powstały liczne drogi, koleje, fabryki, cegielnie itp. Wyraźny rozwój przeżyły wówczas Ząbki dzięki inwestycjom hrabiego Ronikiera oraz Marki, gdzie od 1882 r. powstawał zespół fabryczny Anglików braci Briggs. Składał się z budynków produkcyjnych, osiedla robotniczego, szpitala, szkoły, ochronki dla dzieci oraz zespołu pałacowo-parkowego. Zespół ten, jako zespół budowlany osiedla robotniczego wraz z najbliższym otoczeniem, powstały w latach 1883-1895 został wpisany do rejestru zabytków. Pod koniec XIX w. Marki były jednym z najpotężniejszych ośrodków przemysłowych w Królestwie.

Zachowany zespół budynków jest nie tylko świadectwem rozwoju przemysłu w Królestwie Polskim, jednocześnie obrazuje warunki, w jakich żyli pracownicy przedalini mareckiej. W realizowanym kompleksie fabrycznym wyraźnie widać pewne wpływy postępowego projektowania przemysłowego, wzorowanego zarówno na angielskich osiedlach robotniczych.. Obiekty zaprojektowane w charakterystyczny i typowy dla przyfabrycznych domów robotniczych XIX i początku XX w. sposób, rozwiązania materiałowe oraz architektoniczne, a także oszczędny wystrój nietynkowanych, ceglanych elewacji, dostosowano do funkcji obiektu oraz statusu społecznego ich użytkowników. Opracowanie kompleksowego projektu dla całego zespołu pozwoliło na nadanie jednolitej stylistyki całego zespołu. Uformowane kwartały zabudowy z wewnętrznymi podwórkami świadczą o dyscyplinie w usytuowaniu całego zespołu, zaś jego zachowany układ stanowi

świadczenie dobrej realizacji funkcjonalno-przestrzennej przemysłowego ośrodka. Domy wielorodzinne powstałe wokół fabryki stanowią świadectwo istnienia na tym terenie dużego, a zarazem jednego z najnowocześniejszych w tamtym czasie zakładów włókienniczych. Budynki wymagają przeprowadzenia kompleksowych robót remontowych oraz prac konserwatorskich. Większość obiektów zachowała swój pierwotny charakter i prezentuje czytelne wartości typologiczne. Budynki do dziś posiadają spójnie stylistycznie opracowane ceglanych elewacji, nadal czytelne pomimo wtórnego otynkowania części z nich².

W Radzyminie, Strudze, Wołominie oraz w wielu innych miejscowościach powstawały masowo cegielnie, gorzelnie, browary i mniejsze zakłady przemysłowe. Znaczna część kapitału spoczywała w rękach obcokrajowców. W końcu XIX w. wśród ludności powiatu liczącej około 45 tys. mieszkańców 1/6 stanowili Żydzi i protestanci (koloniści niemieccy). XIX-wieczną sytuację społeczno-ekonomiczną terenu powiatu prezentują dziś dość licznie zachowane budowle przemysłowe, budynki mieszkalne, pozostałości założeń pałacowo-parkowych obiekty sakralne: kościoły, kaplice i cmentarze oraz miejsca związane z wydarzeniami i ważnymi osobistościami tamtych czasów.

Wiele interesujących obiektów, w tym willi i niedocenianej dotąd pod względem walorów artystyczno-urbanistycznych zabudowy mieszkalnej osad fabrycznych, powstało na początku XX w. i zachowało się do dzisiaj. Ważny zasób dóbr kultury stanowi architektura wernakularna – zabudowa ta utożsamiana jest często z architekturą ludową albo tradycyjną, oznacza sztukę budowania silnie osadzoną w lokalnej tradycji, tworzoną przez miejscowych budowniczych. Z reguły do budowy wykorzystywane są dostępne na miejscu materiały budowlane, co wpływa na technikę budowy i sposób wykończenia. Na terenie powiatu to drewniane budownictwo wiejskie mieszkalne i zagrodowe.

Wśród zasobów zabytkowych są również obiekty użyteczności publicznej: szkoły, szpitale, oraz wiele budowli sakralnych wraz z budynkami towarzyszącymi, jak plebanie i dzwonnice itp.

Wśród zabytkowych obiektów kultu religijnego, na terenie powiatu przeważają świątynie XIX-wieczne murowane, zlokalizowane w okolicznych wsiach. Do obiektów wyjątkowych liczących się w skali kraju należą wspomniany późnobarokowy kościół Św. Trójcy w Kobyłce o raz klasycystyczna kolegiata w Radzyminie. Obecnie na terenie powiatu znajduje się 8 kościołów i 6 cmentarzy wpisanych jest do rejestru zabytków, a pozostałe to budowle nowoczesne:

– **kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, Dąbrówka** (gmina Dąbrówka) – zbudowany według projektu Zygmunta Twarowskiego. Jest to neogotycka, jednonawowa świątynia. Większość wyposażenia kościoła pochodzi z XVIII w. Znajdują się w nim pamiątkowe tablice fundatorów, szaty liturgiczne z XVII-XVIII w., a w kancelarii parafialnej zachował się także akt urodzenia Cypriana Kamila Norwida. Przy kościele drewniana plebania zdobiona drewnianymi ornamentami w 1898 r. Jej ganek ozdobiono wyjątkowymi kolorowymi witrażami.

– **kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Świętego, Jadów** (gmina Jadów) – wzniesiono w stylu neogotyckim (na miejscu poprzednich drewnianych) w latach 1882-1886 według projektu Józefa Piusa Dziekońskiego, autora projektów wielu kościołów na Mazowszu i w Polsce. Zniszczony w czasie II wojny światowej, odremontowany został w 1948 r. Wnętrze zdobią rokokowe organy, a także szafa z miechy, dwie XVIII-wieczne barokowe figury siedzących puttów na cokołach balustrady chóru, pochodzące ze Śląska. Zachowały się osiemnastowieczne szaty liturgiczne. Na plebani przechowywane są księgi metrykalne sięgające 1632 r.

– **kościół parafialny pw. św. Klemensa, Klembów** (gmina Klembów) – murowany kościół stanął na miejscu drewnianego w latach 1823-1829. Konsekrowany był przez biskupa płockiego Klemensa Pierzchałę w czasach panowania Kazimierza Wielkiego. Zbudowany został dzięki fundacji właściciela dóbr klembowskich gen. Franciszka Żymirskiego. W rodzinnej krypcie w świątyni zostały pochowane szczątki generała. W latach 1885-1894 kościół był przebudowywany. Wyposażenie kościoła pochodzi z XVIII i XIX w. Drewniana czworoboczna dzwonnica wzniesiona została w 1 poł. XIX w.

– **kościół pw. Świętej Trójcy, Kobyłka** (gmina Kobyłka) – to jeden z najcenniejszych polskich zabytków budownictwa sakralnego XVIII w., budowany z fundacji biskupa Marcina Załuskiego w 1742 r. w stylu późnego baroku przez weneckiego architekta Guido Antonio Longhiego. W 1763 r. rozbudowali go jezuici, również według projektu Włocha, Jakuba Fontana. Nazywany został „Perłą na Mazowszu”. To jeden z najcenniejszych polskich zabytków budownictwa sakralnego XVIII w., zabytek klasy „0”. Posiada bogate wyposażenie rokokowe. W 1999 r. w niszach fasady kościoła odkryto freski przedstawiające drogę krzyżową.

² <https://www.mwz.pl/archiwum-aktualnosci-lista/765-zespo-budowlany-osiedla-robotniczego-w-markach-w-rejestrze-zabytkow> (data dostępu 01.10.2019 r.)

Stary cmentarz usytuowany obok Kościoła z kapliczkami, grobowcami, starymi nagrobkami jest skarbnicą tutejszej historii.

– **kościół parafialny pw. Świętego Izydora, Marki** (gmina Marki) – zbudowano w latach 1895-1899 w stylu neogotyku nadwiślańskiego według projektu Jana Hinza. Plebania przy kościele jest również zabytkowa, pochodzi z XIX w.

– **kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego, Radzymin** (gmina Radzymin) – wzniesiono go w latach 1779-1780, według projektu nadwornego architekta królewskiego Jana Chrystiana Kamsetzera z fundacji księżnej Eleonory Czartoryskiej, dziedziczki Radzymina. W latach 1897-1919 został powiększony i przebudowany przez architekta Konstantego Wojciechowskiego. Większość wyposażenia kościoła, a także dzwonnica klasycystyczna i plebania przy kościele pochodzą z XVIII w. Od 1992 r. świątynia jest Kolegiatą.

– **kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa, Postoliska** (gmina Tłuszcz) – neogotycki, wzniesiony w latach 1913-1919 według projektu Henryka Kudery. Większość wyposażenia kościoła pochodzi z XVIII w. Na cmentarzu znajdują się zabytkowe nagrobki klasycystyczne, również z XIX w.

– **kościół parafialny pw. Matki Bożej Częstochowskiej, Wołomin** (gmina Wołomin) – budowę świątyni rozpoczęto w 1908 r. a zakończono w 1914 r. Była to świątynia w stylu neogotyckim, jednonawowa. W 1944 r. Niemcy wysadzili kościół w powietrze. Odbudowywano go w latach 50-tych według projektu Stanisława Marzyńskiego. Dobudowano dwie wieże. Mahoniowy ołtarz pochodzi z 1920 r. a obraz Matki Boskiej z poł. XIX w., podarowany parafii w latach 50-tych przez Muzeum Narodowe.

Z uwagi na przeważający wiejski charakter terenu powiatu, nie ma zbyt wielu starych obiektów użyteczności publicznej, ratuszy, będących domeną dużych miast. Są natomiast obiekty o dużych walorach historyczno-architektonicznych pełniących funkcje publiczne, jak np. klasycystyczny budynek dawnego starostwa z 1830 r. w Radzyminie, klasycystyczny Instytut Nauczycieli z 1843-1844 obecnie LO. W Radzyminie, Schronisko dla Nauczycielek z 1902 r. autorstwa S. Szyllera, obecnie DPS w Zielonce.

Jedną z cech charakterystycznych krajobrazu kulturowego powiatu jest duża ilość zespołów pałacowo-parkowych i zespołów dworsko-parkowych (folwarcznych) z zabudową mieszkalną, gospodarczą oraz ich integralną częścią – parkiem lub ogrodem.

Do najbardziej wartościowych należą założenia:

– **zespół pałacowo-parkowy, Chrząsne (gmina Tłuszcz)** – późnorenansowy pałac wzniesiono w 1635 r. Zbudowany został dla Stefana Dobrogosta Grzybowskiego, starosty warszawskiego i kamieńczykowskiego oraz kasztelana lubelskiego. W XVIII wieku wnętrza zostały częściowo przebudowane. To budowla jednopiętrowa, z grubymi murami i dwiema basztami. Pomieszczenia na parterze mają kolebkowe sklepienia z lunetami. Na piętrze zachowały się belkowe stropy z XVIII w. oraz dwa rokokowe kominki z piaskowca. Obok dworu znajduje się budynek administracyjny i spichlerz.

Budowla związana była z takimi znamienitymi rodami szlacheckimi, jak Kotarbińscy, Karscy, Maszyńscy, Koskowsy. Pałac był wyjątkowym wśród dworów szlacheckich na Mazowszu również ze względu na jego bywalców. Niemal od początku istnienia pałacu, Chrząsne zamieszkiwali i odwiedzali malarze, pisarze, rysownicy, nauczyciele. Jego właściciele zawsze związani byli ze środowiskiem warszawskich artystów. Tu powstały dzieła takich twórców jak Miłosz Kotarbiński, malarz, nauczyciel rysunku, jeden z założycieli, potem dyrektor Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie; Julian Maszyński („W ogrodzie”, „Droga do parku”), malarz, rysownik, ilustrator książek. Pod koniec XIX w. tu również, oraz do pobliskiej Mokrej Wsi, przyjeżdżał na plenery malarskie największy polski impresjonista – Władysław Podkowiński.

Do 1944 r. pałac należał do właścicieli folwarku Chrząsne – rodziny Karskich. Po wojnie, odkąd władze komunistyczne odebrały go właścicielom, budynek niszczał. Służył jako ośrodek wychowawczo-oświatowy, zakład poprawczy, szkoła, internat. Ostatnio mieścił się tam zakład poprawczy dla dziewcząt.

W pobliżu pałacu znajdują się resztki parku krajobrazowego z 1 poł. XIX w.

– **zespół pałacowy, Wola Rasztowska** (gmina Klembów) – jest rekonstrukcją budowli wybudowanej ok. 1680 r. z fundacji rodziny Łuszczewskich. Był siedzibą letnią króla Jana III Sobieskiego, przekazany rodzinie Chrzanowskich za obronę Trembowli (1675 r.) przed armią turecko-tatarską. W takiej formie przetrwał do czasów II Rzeczypospolitej, kiedy został przebudowany. W czasie II wojny światowej pałac zniszczono. W latach 1951-1953 powojenny właściciel – Centralny Zarząd Radiostacji i Telewizji odbudował go według projektu Jana Wolińskiego. Projekt nawiązywał do jego XVII-wiecznej formy. Piętrowa, prostokątna budowla posiada dwie narożne wieże alkierzowe oraz ryzality na osi fasad, zwieńczone trójkątnymi frontonami. Obecnie w pałacu mieści się szkoła.

– **zespół pałacowo-parkowy, Ślężany (gmina Dąbrówka) – XVIII-XIX w.**, położony nad samym Bugiem. Zbudowano go około 1880 r., pierwotnie jednak pałac stanął tu w XVI w. Pierwszymi znanymi właścicielami była rodzina Chajęckich. Do 1895 r. właścicielem był Jan von Egert, później kolejno Chełmińscy, Ostrowscy, Jaworscy, Jucińscy a ostatnim, do 1944 r., Stanisław Gralewski. Obecnie mieści się tu bank. Pałac został odrestaurowany, wewnątrz nadano stylowy wygląd. Otacza go piękny park.

– **zespół pałacowy Briggsa ul. Piłsudskiego 96, Marki (gmina Marki)** (pałac i park – założenie miejskie przyfabryczne) – powstał w 2 połowie XIX w., wzniesiono zespół fabryczny wg proj. E. Lilpopa dla angielskich fabrykantów braci Briggs. Tworzą go: fabryka włókiennicza, domy robotnicze, szkoła, szpital, ochronka dla dzieci, budynek dla inżynierów oraz pałac w otoczeniu parkowym wzniesiony w latach 1883-1890 wg proj. A. Beilla.

Rezydencja posiada dwa piętra i mieszkalne poddasze. Szczególną uwagę należy zwrócić na sztukatorską dekorację szczytów pałacyku w postaci gryfów. Elewacja wykonana jest z białej i klinkierowej cegły, która harmonizuje z tynkowanymi na biało oprawami szerokich weneckich okien. Od frontu znajduje się parterowy wykusz, który podkreśla styl angielski obiektu. W rezydencji znajduje się oranżeria, którą pełni weranda wykonana z żeliwa połączonego ze szkłem. We wnętrzu na uwagę zasługują schody dębowe, które prowadzą na dalsze piętra oraz wykonana w ciemnym drewnie stolarka.

W czasie wojny polsko-bolszewickiej mieściły się tutaj sztaby wojskowe: 10 Dywizji Litewsko-Białoruskiej, która była dowodzona przez generała Jana Rządkowskiego, oraz 11 Dywizji Piechoty pod dowództwem pułkownika Bolesława Jaźwińskiego.

W 1925 r., po śmierci Alfreda Briggsa, pałacyk oddziedziczyła rodzina Whiteheadów. W czasie okupacji niemieckiej rezydencja nie ucierpiała. Po zakończeniu II wojny światowej majątek został znacjonalizowany i przeznaczony na Zasadniczą Szkołę Zawodową Kinooperatorów, która istniała do 1977 r., a następnie Zespół Szkół Zawodowych. Od 1 września 1999 r. mieści się w nim Zespół szkół nr 1 im. Jana Pawła II.

– **zespół dworski, Jadów (gmina Jadów)** – w obecnym kształcie wybudowany został po 1860 r. Kotarbińcy władali majątkiem do czasu przejęcia przez skarb państwa w 1945 r. Otaczają go zabudowania gospodarcze, oficyna dworska, spichlerz i obora.

Budynek dworu to parterowy, nakryty dachem naczółkowym, z werandą. Ostatni remont przeprowadzono z pominięciem wskazań konserwatorskich – plastikowe okna, blaszane pokrycie dachu.

– **ruiny dworu z parkiem krajobrazowym, Krubki-Górki (gmina Poświętne)** z przełomu XVIII/XIX w., z dobrze zachowaną aleją grabową na głównej osi kompozycji oraz czytelnym układem kompozycyjnym parku ob. własność prywatna.

Zaadoptowane dwory i pałace pełnią funkcje publiczne np. szkoła w pałacu w Woli Rasztowskiej, pałac w Ślężanach dom konferencyjny banku, a także służą jako prywatne rezydencje. Zachowane parki z reguły to XIX-wieczne założenia krajobrazowe obecnie zachowane przeważnie w szczątkowej formie i mało czytelnym układem. Zbudowania folwarczne towarzyszące rezydencjom zachowały się w niewielkiej ilości.

Dobry klimat, lasy, bliskość Warszawy i dogodnie z nią połączenie, sprzyjały budowie willi podmiejskich i domów letniskowych na Równinie Wołomińskiej. Atrakcyjne warunki przyciągały wielu znanych i wybitnych ludzi z kręgu artystów i naukowców warszawskich. Wspomnieć tu należy o grupie sławnych impresjonistów bywalców Chrząstego i Mokrej Wsi z Władysławem Podkowińskim na czele. Znany wówczas „dom nad łąkami” Wacława Nałkowskiego, rozślawniony w twórczości jego córki Zofii, gościł osobistości warszawskiej elity naukowej. Zamieszkiwali w nim geograf i publicysta Wacław Nałkowski z żoną Anną. Tutaj dzieciństwo spędziły ich córki: Zofia Nałkowska (1884-1954), wybitna przedstawicielka XX-wiecznej prozy oraz Hanna Nałkowska (1888-1970), rzeźbiarka. Dom spełniał rolę salonu literackiego, do którego przyjeżdżali przyjaciele Wacława Nałkowskiego: pisarze, uczeni, przedstawiciele inteligencji warszawskiej. W 1937 r. z powodu trudnych warunków materialnych dom został sprzedany. Po II wojnie światowej w domu osiedlili się przypadkowi lokatorzy. Od 1992 r. utworzono tu Muzeum Wacława i Zofii Nałkowskich. Jest to drewniany nieduży dom zlokalizowany jest na niewielkim piaszczystym wzgórzu, na granicy między Wołominem a Kobyłką. Wyposażenie wnętrza nie zachowało się jednak twórcy muzeum postarali się odtworzyć „ducha epoki”.

Warunki geograficzno-klimatyczne wpłynęły na opracowanie w 1912 r. projektu nowatorskiej inwestycji urbanistycznej „Ząbki – Miasto Ogród”. Ta interesująca perspektywa przyciągnęła wielu nowych mieszkańców, w tym znanych artystów, pisarzy i wybitne osobistości ze stolicy. W przeważającej części drewniana zabudowa letniskowo-wypoczynkowa miejscowości podwarszawskich w Wołominie, Zielonce, Kobyłce, a także peryferyjnych terów powiatu – głównie Urli, prezentuje ciekawe formy snycerskie. Pomimo

ciągłego zagospodarowania wiele budynków znajduje się w złym lub bardzo złym stanie technicznym i wymaga niezwłocznie podjęcia prac konserwatorskich. Obecnie większość zabytkowych murowanych willi i dawnych domów letniskowych pozostaje w dyspozycji osób prywatnych, głównie jako domy mieszkalne. Obiekty te dominują w ewidencji zabytków Zielonki, Ząbek, Kobyłki, Klembowa i stanowią znaczną część ewidencji Wołomina, Urli. Historyczne mapy z początków XX w. wskazują, że funkcje rekreacyjne na regularnie wytyczonych działkach z zabudową letniskową, znajdowały się na terenach wokół Radzymina, głównie tzw. Letniska Radzymskie i Letniska przy Rejentówce. Z uwagi na Zalew Zegrzyński, dorzecze Bugo-Narwi oraz duże kompleksy leśne, tereny te służyły do wypoczynku i rekreacji. Tradycja ta w szczególności była modna na pocz. XX w., wówczas taki sposób spędzania wolnego czasu był traktowany w kategoriach luksusu, co pociągało za sobą wysoki standard zagospodarowania działek.

Znaczny zasób dziedzictwa kulturowego stanowi zabudowa mieszkalna, jednorodzinna i wielorodzinna z początków XX wieku i okresu międzywojennego. Wiele budynków powstało wówczas na osiedlach przyfabrycznych, dla pracowników prężnie rozwijającego się przemysłu i handlu.

• KAPLICZKI, FIGURY PRZYDROŻNE³

Kapliczki stanowią trwały element polskiego krajobrazu. Są znakiem wiary przodków, elementem ich kultury i wierności tradycji. Często są świadkami historii ziem, świadectwem szczególnych wydarzeń. Powstawały spontanicznie, jako przejaw zbiorowej lub prywatnej inicjatywy. Najstarsze były budowane z inicjatywy elit społecznych, dopiero później stały się domeną kultury chłopskiej. Są dziełami różnej jakości, poczynając od rutynowych warsztatów doby baroku, poprzez spontaniczne dzieła twórców ludowych, aż po wyroby współczesne. Ekstrawagancją współczesnych form kapliczek, wykorzystywanie tworzyw sztucznych, czy nieklasyczne łączenie kolorów to dzisiejsza sztuka ludowa. Należą do obiektów ruchomych, ale są połączone na stałe z gruntem, funkcjonując w otwartej przestrzeni.

Na terenie powiatu wołomińskiego zewidencjonowano ponad 1000 obiektów małej architektury sakralnej. Krzyże, kapliczki i figury są wszędzie: na polach, łąkach, w lasach, przy drogach i na rozstajach dróg, w przydomowych ogródkach, w ścianach budynków mieszkalnych.

Krajobraz powiatu wołomińskiego jest zdecydowanie zdominowany przez krzyże drewniane i żelazne, kowalskiej, mistrzowskiej roboty, na kamiennych cokołach oraz podwójne krzyże choleryczne, które budowano w celu ochrony społeczności przed zarazą. Krzyże powstawały również na pamiątkę ważnych oraz tragicznych wydarzeń. Krzyże upamiętniają rok 1918 i 1920, ale wznoszą się również w miejscach męczeńskiej śmierci Polaków w latach II wojny św.: w Międzyzlesiu w gminie Poświętne, Arciechowie w gminie Radzymin, Józefowie w gminie Strachówka, czy Sitnem w gminie Jadów.

We wszystkich gminach powiatu są wiszące kapliczki nadrzewne. Są to najczęściej niewielkie, drewniane kapliczki z wypłowiałym już obrazem Matki Bożej Częstochowskiej lub Ostrobramskiej. Wysokie walory reprezentują kapliczki słupowe. Najwięcej jest kapliczek murowanych oraz w typie przeszklonej latarni. Uwagę przyciągają groty z figurą Matki Bożej, takie jak w Zalesiu (gmina Tuszcz), czy w Radzyminie.

Różne intencje przyświecały budowie kapliczek, ale bardzo często były to intencje błagalne z prośbą o liczne i zdrowe potomstwo. Gmina Klembów jest jedyną gminą w powiecie, w której zewidencjonowano więcej kapliczek niż krzyży. Napisy umieszczane na krzyżach/kapliczka to nie tylko fundatorzy, ale także ich prośby i nadzieje, podziękowania, wielkie radości i ogromne dramaty. Często kapliczki były budowane w miejscach tragicznych zdarzeń, tak jak w Adampolu (gmina Jadów), czy w tuszczańskich Borkach, gdzie murowana kapliczka arkadowa przypomina o zdarzeniu sprzed 140 lat, a napis na tabliczce głosi: „NA PAMIĄTKĘ UTONIĘCIA DWÓCH SIOSTR EUFEMII I JÓZEFY PAGOWSKICH D 4 SIERPNIĄ 1879 R. PROSZĄ O WESTCHNIENIE DO BOGA”.

Pobożność ludowa obejmuje również figury świętych, którym od dawna przypisywano właściwości opiekuńcze i ochronne. Święci mieli być pośrednikami pomiędzy ludźmi a Panem Bogiem. Każdy święty był patronem odrębnej dziedziny życia lub grupy społecznej. I tak, patronowanie rolnikom przypadło w udziale świętym Rochowi, Izidorowi i Idziemu, dlatego ich wizerunki stawiane były na polach. Szlachta z kolei upodobała sobie Jana, Jerzego, Jakuba i Michała Archanioła, patronów rycerstwa. Na terenie powiatu wołomińskiego są także figury m.in. św. Antoniego, św. Franciszka, św. Floriana i św. Jana Pawła II. Zachowało się także wiele figur Chrystusa. Jednak najwięcej na tym terenie jest figur Matki Bożej, często ustawionych w pobliżu świątyń.

³ Święci w niebie i na ziemi...Mała architektura sakralna w gminach powiatu wołomińskiego, Fundacja Dziedzictwo Nadbużańskie, Opracowanie merytoryczne i fotografie: Agata Bochenek, Skład i opracowanie graficzne: Jakub Kłodkowski, Kuligów 2019

Najwięcej obiektów małej architektury sakralnej z terenu powiatu zostało wzniesionych w XIX w. Dwie kapliczki słupowe (w podwołomińskiej Czarnej i Miąsem w gminie Tłuszcz) są znacznie starsze, pochodzą z XVIII w. Tylko jeden z obiektów, mianowicie kapliczka w Rasztowie w gminie Klembów, został wpisany do rejestru zabytków. Najczęściej daty powstania krzyży i kapliczek są wyryte na cokołach bądź widnieją na tabliczkach.

Kapliczka, w Rasztowie (gmina Klembów)

Jest to kapliczka murowana, wnątkowa, datowana na lata 1890-1894. Obiekt jest wpisany do rejestru zabytków ruchomych Województwa Mazowieckiego. Kapliczkę ufundowali w latach 1890-1894 Stanisław i Franciszka Wołkowiczowie, jako wotum dziękczynne za uratowanie od śmierci dzieci. Według ustnego przekazu, modlili się przed nią żołnierze polscy, kiedy w sierpniu 1920 r. toczyły się w tych rejonach walki podczas Bitwy Warszawskiej. Pochowano przy niej także mieszkańca wsi, Jana Franciszka Marcinkiewicza, zastrzelonego w 1944 r., którego szczątki przeniesiono później na cmentarz klembowski. Te wydarzenia uczyniły z niej cennego świadka historii. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że kapliczka w Rasztowie jest jedynym obiektem, który przetrwał z historycznej, przedwojennej zabudowy wsi, a jej nietypowa forma czyni ją unikatową na tle innych kapliczek w całym województwie. Dzięki aktywności mieszkańców w 2014 r. dokonano gruntownej konserwacji obiektu, który był w bardzo złym stanie technicznym i groził przewróceniem. W odrestaurowanym obiekcie zachowano jego walory zabytkowe i odtworzono elementy ozdobne, zgodnie z pierwowzorem z końca XIX w.

• POMNIKI I MIEJSCA PAMIĘCI

W gminach, wśród obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych, figurują miejsca pamięci narodowej – zbiorowe mogiły żołnierskie, w tym na cmentarzach wojennych i parafialnych, oraz kościelne i prywatne zbiory historyczne. Istotnym elementem krajobrazu kulturowego każdej gminy są pomniki i tablice pamiątkowe, które stawiane były dla upamiętnienia ważnych postaci i wydarzeń historycznych. Na terenie powiatu znajduje się ich ponad 60. Większość z nich posiada głównie wartości niematerialne, dokumentujące upamiętnienie danego miejsca, prezentując czasem cechy miejscowego rzemiosła, a czasami posiadające znamiona cech artystycznych. Zachowanie ich w krajobrazach gmin jest bardzo istotne ze względu na utrwalenie śladów działalności społecznej jej mieszkańców i najistotniejszych faktów historycznych związanych z regionem.

• ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA POWIATU

Dwory i pałace (zespoły folwarczne):

- pałac w Chrzęsniem 1635 r.
- pałac w Woli Rasztowskiej z XVIII w., XIX w., odbudowa 1953 r.,
- dwór w Chajętach (Jaktorach) klasycystyczny poł. XIX w.,
- pałac w Ślęzanach eklektyczny 2 poł. XIX w.,
- dwór Karolkiewiczów w Nowej Wsi,
- Dom nad Łakami w Wołominie,
- Zespół dworski Kotarbińskich (wcześniej Zamojskich) w Jadowie.

Obiekty sakralne:

- kościół św. Trójcy w Kobyłce z 1742 r., pojezuicki późnobarokowy,
- kolegiata w Radzyminie z 1773-1780 r.,
- kościół parafialny neogotycki i drewniana plebania w Dąbrówce z 1881-1884 r.,
- kościół neogotycki proj. J. Dziekońskiego w Jadowie z 1882-1886 r.,
- kościół w Klembowie 1823-1829 r.

Obiekty związane z „Cudem nad Wisłą” – Bitwą Warszawską 1920 roku:

- Ossów,
- Radzymin.

Obiekty użyteczności publicznej i przemysłowe:

- dawny szpital wojskowy, później starostwo, internat, 1830 r., proj. H. Marconi, Radzymin,
- dawniej Instytut Nauczycieli Elementarnych, ob. LO – proj. A. Corazzi z 1843-1844, Radzymin,
- zespół zabudowań dawnej fabryki Briggsów w Markach.

Inne:

– Dawniej Schronisko dla Nauczycielek w Zielonce, 1908 r., autor Stefan Szyller (proj. Zachęty, Gmachu Politechniki Warszawskiej)obecnie Dom Pomocy Społeczne.

5.3.1. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to tradycja, żywe przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom. Jest to niezmiernie ważny aspekt dziedzictwa kulturowego, istotny w procesie kształtowania tożsamości każdej grupy społecznej i jednostki. Dziedzictwo niematerialne obejmuje tradycje i przekazy ustne, w tym język - jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r., kładzie nacisk na ochronę praktyk, wyobrażeń, przekazów, wiedzy i umiejętności oraz na związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową. Dziedziczenie tradycji, jej utrwalanie i przekazywanie kolejnym pokoleniom stanowi zasadniczą formę jej ochrony. W projekcie Programu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przygotowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, założono wdrożenie celowych działań, które powinny odbywać się na płaszczyźnie krajowej, regionalnej i lokalnej.

Powiat leży w granicach województwa mazowieckiego, na terenie krainy etnograficznie sklasyfikowanej, jako Mazowsze bliższe. Mazowsze bliższe to obszar o znacznie wcześniejszym osadnictwie niż Mazowsze dalsze, poddawany dużym wpływom cywilizacyjnym (rozwój przemysłu, stolica w Warszawie). Siłą rzeczy jest to obszar o wiele mniej archaiczny niż Mazowsze dalsze. Ze względu na obecność Warszawy i Płocka są to ziemie o wiele bardziej zurbanizowane niż Mazowsze dalsze. Warszawa, jako główny ośrodek przemysłowy Mazowsza, stanowi bazę zarobkową nie tylko dla mieszkańców miasta, lecz także dla ludności mniej lub bardziej oddalonych wiosek i mniejszych miast. Ludność wiejska nie jest już zamknięta w obrębie wsi, ale urozmaica i rozszerza swoje kontakty z ludnością miejską. Szacunkowo w Warszawie mieszka ok. 500-700 ludności niezameldowanej, przyjezdnej, która przybywa tutaj w poszukiwaniu pracy bądź na studia.

Poprzez te przyczyny, odrębności etnograficzne zanikły, zbliżając się do ogólnopolskiej normy. Niezwykle ważne miejsce w historii powiatu zajmują wydarzenia związane z wojną polsko-bolszewicką w 1920 r. Tereny naszego powiatu były miejscem Bitwy Warszawskiej, zwanej Cudem nad Wisłą. Główne walki toczyły się na terenie Radzymina i w Ossowie. Obecnie w tych miejscowościach corocznie dnia 15 sierpnia odbywają się główne uroczystości upamiętniające to niezwykle ważne wydarzenie historyczne. Bitwę Warszawską w 1920 r. tzw. Cud nad Wisłą wybitni europejscy historycy określają „Osiemnastą decydującą bitwą w dziejach świata”. Zadaniem badaczy – historyków przełomowe znaczenie bitwy dobrze określa europejska opinia publiczna, która podaje że „w roku 1920 Europę zbawiła Polska”, zaś w uznaniu talentów dowódczych Józefa Piłsudskiego stawia się w kręgu zwycięzców 27 największych bitew w dziejach świata. Dlatego też z uwagi na międzynarodową rangę wydarzeń, miejsca i obchody związane z wojną bolszewicką w 1920 r. są niezwykle doniosłym elementem w całości kształcie dziedzictwa kulturowego powiatu wołomińskiego. Ślady tych wydarzeń widoczne są w postaci wielu cmentarzy, kaplic, krzyży przydrożnych i tablic pamiątkowych rozrzuconych na terenie powiatu wołomińskiego. Teren Bitwy Warszawskiej 1920 r. został objęty szczególną formą ochrony konserwatorskiej poprzez utworzenie pierwszego na Mazowszu i na terenie powiatu wołomińskiego parku kulturowego „Ossów-Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 r.”.

Materialną spuściznę kulturową Ziemi Wołomińskiej uzupełniają miejscowe zwyczaje i obyczaje ludowe. Geneza ich sięga czasów, kiedy na tym terenie istniał podział wsi na królewskie, szlachecko-folwarczne, drobnoszlacheckie i chłopskie. W istotny sposób ukształtowały się wówczas różne wzorce kulturowe, które modyfikowane przez kolejne przemiany dotrwały do dzisiejszych czasów. W 2 połowie XIX w. na tle podziałów klasowych ukształtował się na Mazowszu strój ludowy, na naszym lokalnym terenie jest to strój radzyński. Ubiór był charakterystyczny dla każdej z grup społecznych: dla mieszczan, szlachty, chłopów, a także uzależniony był od stanu: inny dla mężatek, inny dla panien. Rok życia lokalnej ludności znacząco kształtowane przez dziesiątki lat zwyczaje i obrzędy, których cykl rozpoczynał się wraz z adwentem i obejmował kolejne okresy wyznaczone układem liturgicznym obrzędów kościelnych obejmujących: adwent, Boże Narodzenie, Trzech Króli, zapusty, post, Wielki Tydzień, Wielkanoc, zakończonych obchodami Wielkanocy. Obecnie tradycje ludowe, dawne stroje i sprzęty, będące świadectwem kultury ludowej chronią i kultywują stowarzyszenia i instytucje o charakterze etnograficznym.

Ważnym czynnikiem tożsamości krajobrazu kulturowego powiatu jest sfera kultury ludowej. W przekazie pokoleniowym wyrażana była jedność norm estetycznych, moralnych, tożsamość ideałów i wzorów życia, hierarchię wartości danej wspólnoty oraz zbliżone przeżywanie i interpretowanie świata. Współczesność wsi i miasteczek powiatu wołomińskiego, postaw, dążeń i zachowań wyraża się w stałej konfrontacji tradycji i nowoczesności. Dążenie do unifikacji warunków bytu, zacierania granic między miastem a wsią jest naturalną tendencją, lansowaną przez media wszechobecne, opiniotwórcze, zacierające granice także kulturowe. Jakby na drugim biegunie codzienności jest potrzeba wspólnego tworzenia, bycia razem, poszukiwania korzeni, źródeł, „inności”, wyróżnika własnego, regionalnego dziedzictwa kulturowego.

• KULTURA

Starostwo Powiatowe, pełniąc funkcję mecenatu nad kulturą oraz w trosce o rozwój kulturowo-intelektualny mieszkańców powiatu, niektóre zadania zleca, powierza lub współuczestniczy w ich organizacji, innym instytucjom mającym siedzibę poza powiatem. Instytucje, organizacje i stowarzyszenia zajmujące się promowaniem kultury i dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu:

Gmina Dąbrówka:

- Gminne Centrum Kultury w Dąbrówce,
- Skansen w Kuligowie Dąbrówka, ul. Kręta 4,
- Punkt Informacji Turystycznej w Dąbrówce, Dąbrówka, ul. T. Kościuszki 14a,
- Trzy zespoły ludowe w Dąbrówce, Chajętach i Chruścielach,
- Młodzieżowy zespół „Czerwone Korale”,
- Koła Gospodyń Wiejskich – Chajęty, Chruściel,
- Koło Gospodyń Wiejskich „Dąbrowianki”,
- Koło Gospodyń Wiejskich „Nadbużanki”.

Gmina Jadów:

- Gminny Ośrodek Kultury w Jadowie,
- Punkt Informacji Turystycznej w Urlach, Urle, ul. Poniatowskiego 11,
- Eko Kabaret przy Stowarzyszeniu Miłośników Urli.

Gmina Klembów:

- Centrum Kultury w Klembowie,
- Koła Gospodyń Wiejskich – Wola Rasztowska, Roszczep.

Gmina Kobyłka:

- Miejski Ośrodek Kultury w Kobyłce,
- Muzeum Oręża i Techniki Użytkowej Kobyłka, ul. Leszka 23.

Gmina Marki:

- Marecki Ośrodek Kultury.

Gmina Radzymin:

- Radzyński Ośrodek Kultury i Sportu,
- Miejska Sala Koncertowa Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Radzyminie, Radzymin,
- „Teatr Małego Widza” w Miejskiej Sali Koncertowej w Radzyminie,
- Koło Gospodyń Wiejskich – Stary Janków.

Gmina Poświętne:

- Koła Gospodyń Wiejskich – Ręczaje Polskie, Laskowizna, Turze – Rojków, Wola Ręczajska.

Gmina Strachówka:

- Punkt Informacji Turystycznej w Strachówce, Strachówka, ul. Norwida 6 parter,
- Koła Gospodyń Wiejskich – Równe, Strachówka.

Gmina Wołomin:

- Miejski Dom Kultury w Wołominie,
- Muzeum im. Zofii i Wacława Nałkowskich – „Dom nad Łakami” Wołomin, ul. Wacława Nałkowskiego 17,
- Powiatowe Centrum Dziedzictwa i Twórczości Wołomin, ul. Orwida 20,
- Samorządowa Instytucja Kultury „Ossów - Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku” Kobyłka, ul. Matarewicza 148,
- Izba Muzealna Wodiczków (Fundacja ODA) Wołomin, Al. Armii Krajowej 43,

- Muzeum Stolarki Wołomin (wirtualne muzeum),
- Centrum Informacji Turystyczno-Historycznej w Ossowie, Ossów, ul. Matarewicza,
- Pawilon wystawowy przy Zespole Szkół w Ossowie – poświęcony Bitwie Warszawskiej 1920 roku,
- Ośrodek Dokumentacji Etnograficznej „Korozja i Kolor” – Powiatowa Galeria Zabytków,
- Koło Gospodyń Wiejskich – Stare Grabie i Lipinki.

Gmina Ząbki:

- Miejski Ośrodek Kultury w Ząbkach.

Gmina Zielonka:

- Gminny Ośrodek Kultury i Sportu,
- Muzeum Zielonki Zielonka, ul. Kolejowa 11.

Gmina Tłuszcz:

- Centrum Kultury w Tłuszczu,
- Społeczne Muzeum Ziemi Tłuszczańskiej Tłuszcz, ul. T. Kościuszki 7,
- Koło Gospodyń Wiejskich w Miąsem, zespół śpiewaczy Kalinki.

Najważniejsze imprezy kulturalne organizowane na terenie powiatu:

Gmina Dąbrówka:

- Dożynki – konkurs wieńców dożynkowych,
- Święcenie ziół i wianków,
- Święcenie palm wielkanocnych,
- Uroczystości związane z Nocą Świętojańską,
- Obchody świąt związanych z tradycją niepodległościową,
- Obchody urodzin i daty śmierci C.K. Norwida,
- Powiatowy Konkurs „Cyprian Kamil Norwid – Poeta Naszej Ziemi.

Gmina Jadów:

- Plener Plastyczny „Jadowskie klimaty”,
- Powiatowy Przegląd Twórczości Ludowej i Rodzimej,
- Plener rzeźbiarski,
- Koncerty muzyki kameralnej,
- Spotkania z artystami, recitale, koncerty muzyki kameralnej pn. „Pogodne wieczory”.

Gmina Kobyłka:

- Powiatowy Konkurs Literacki „Liryki o Niepodległej”,
- Międzynarodowy Festiwal Muzyki Barokowej PERŁA BAROKU,
- Wieczory jazzowo-rockowe JAM-SESSION,
- Dni Kobyłki,
- Powiatowy Amatorski Festiwal Muzyki Rockowo-Bluesowej „Prowincja”.

Gmina Marki:

- Przystań Marki – koncert piosenki żeglarskiej,
- Festyn z okazji Dnia Ojca „Tata i Ja” ,
- Piknik Pożegnanie Lata u Świętego Izzydora.

Gmina Radzymin:

- Rocznicowe Obchody Cudu nad Wisłą w Radzyminie,
- Festiwal Operetkowo-Operowy na Mazowszu,
- Mazowiecki Konkurs Sygnalistów i Muzyki Myśliwskiej,
- Międzynarodowy Półmaraton Uliczny „Cud nad Wisłą”,
- Ogólnopolski Turniej Brydżowy „Cud nad Wisłą”,
- Złot Motocyklowy „Cud nad Wisłą”,
- Zawody Gołębiarskie „Cud nad Wisłą”.

Gmina Strachówka:

- W korowodzie rodziców C.K. Norwida.

Gmina Tłuszcz:

- Regionalny Przegląd Zespołów Artystycznych „Święto Pieśni Ludowej”.

- Tuszczzańskie Biesiady z Książką.

Gmina Wołomin:

- Mistrzostwa Polski Formacji Kawaleryjskich,
- Indywidualne Zawody Kawaleryjskie Militarii o Szablę Starosty i Puchar Przewodniczącego Rady Powiatu Wołomińskiego,
- Rekonstrukcja Bitwy Warszawskiej.

Gmina Ząbki:

- Powiatowy Konkurs Muzyki Elektronicznej.

Gmina Zielonka:

- Maraton Teatralny Zielonka,
- Dni Zielonki,
- Przegląd Piosenki Dwukropek.

Na terenie powiatu istnieje Lokalna Organizacja Turystyczna „Cud nad Wisłą”. W jej skład wchodzi jedynie organizacje pozarządowe bez udziału samorządów i przedstawicieli branży turystycznej. Brak wsparcia szczególnie samorządów powoduje, że LOT jest mało aktywny.

Na obszarze funkcjonuje kilkanaście organizacji pozarządowych o zasięgu lokalnym, które angażują się (mniej lub bardziej aktywnie) w rozwój turystyki lub działań okołoturystycznych. Należą do nich m.in.:

- Dąbrówckie Stowarzyszenie „Ścieżkami Norwida”,
- Stowarzyszenie Miłośników Urli,
- Stowarzyszenie Rozwoju Urli i Okolic,
- Stowarzyszenie Przyjaciół Kultury w Urloch,
- Towarzystwo Przyjaciół Miasta Kobyłka,
- Towarzystwo Przyjaciół Marek,
- Towarzystwo Przyjaciół Radzymina,
- Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Lokalnych „AD FUTURUM”, Mokra Wieś,
- Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Tuszczńskiej,
- Stowarzyszenie Przyjaciół Ossowa,
- Stowarzyszenie Społecznych Opiekunów Przyrody, Wołomin,
- Stowarzyszenie Wiatraki Kultury, Wołomin,
- Towarzystwo Przyjaciół Wołomina,
- Mazowieckie Forum Biznesu, Nauki i Kultury, Zielonka,
- Stowarzyszenie Miłośników Kawalerii im. I Pułku Ułanów Krechowickich, Kobyłka,
- Towarzystwo Przyjaciół Zielonki,
- Fundacja „Dziedzictwo Nadbużańskie”, Kuligów,
- Fundacja „Urle”,
- Stowarzyszenie „INDEKS”, Wołomin,
- Towarzystwo Przyjaciół Wołomina, Wołomin,
- Stowarzyszenie Radzyńskie Forum,
- Stowarzyszenie Rzeczpospolita Norwidowska, Strachówka,
- Stowarzyszenie Kastor, Tuszcz,
- Towarzystwo Przyjaciół Ząbek,
- Lokalna Grupa Działania Równiny Wołomińskiej,
- Lokalna Grupa Działania Zalewu Zegrzyńskiego,
- Lokalna Grupa Rybacka Zalewu Zegrzyńskiego.

• **POSTACIE HISTORYCZNE ZWIĄZANE Z POWIATEM WOŁOMIŃSKIM****Tabela nr 2. Postacie historyczne związane z powiatem wołomińskim**

Gmina Dąbrówka
Cyprian Kamil Norwid , właściwie Cyprian Ksawery Gerard Walenty Norwid herbu Topór (1821-1883) – polski poeta, prozaik, dramatopisarz, eseista, grafik, rzeźbiarz, malarz i filozof. Chrzczony w kościele w Dąbrówce.
Gmina Jadów
Zamoyski Andrzej Artur, hrabia (1800-1874) – ziemianin, działacz gospodarczy i polityczny w Królestwie Polskim, przywódca obozu „białych”. Od 1825 r. dyrektor Wydziału Rolnictwa i Handlu w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji Królestwa Polskiego. W okresie powstania listopadowego 1830-1831 rezydent Rządu Narodowego w Wiedniu.
Józef Bieniek – urodził się 17 marca 1920 r. w Jadowie. Po zakończeniu edukacji, rozpoczął pracę w gminnym urzędzie w Jadowie, po czym przeniósł się do Kamieńczyka. Działalność prowadzi w ramach Organizacji Wojskowej Wilki, którą założył, w połowie września 1939 r.
Profesor Maciej Gembicki (doktor honoris causa Uniwersytetu Medycznego w Łodzi oraz Akademii Medycznej we Wrocławiu) – urodził się w 1928 r. w Jadowie. W 1946 r. rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Poznańskiego, a rok później na Wydziale Lekarskim tegoż Uniwersytetu. Po zakończeniu obu kierunków rozpoczął pracę, jako młodszy asystent w II Katedrze i Klinice Chorób Wewnętrznych Akademii Medycznej w Poznaniu.
Józef Gębicki – urodził się w 1917 r. w Ładzyniu koło Mińska Mazowieckiego. Zmarł w lipcu 1984 r. Wieloletni dyrektor szpitala w Jadowie. Jest pochowany na cmentarzu w Jadowie.
ks. Michał Woźniak (1875-1942) – w latach 1920-1923 dziekan jadowski beatyfikowany w 1999 r. w gronie 108 Męczenników z czasów II wojny światowej.
Gustaw Konstanty Orlicz-Dreszer , ps. Orlicz (1889-1936) – urodzony w Jadowie, żołnierz Legionów Polskich, członek Polskiej Organizacji Wojskowej, kawalerzysta, generał dywizji Wojska Polskiego, uczestnik I wojny światowej oraz walk o niepodległość Polski w wojnie z bolszewikami.
Gmina Klembów
Franciszek Żymirski (1779-1831) – generał polski, dowódca 2 dywizji piechoty, kawaler orderu Virtuti Militari. Brał udział w insurekcji kościuszkowskiej. Skończył ją w randze porucznika. Według lokalnej tradycji gen. Żymirski zmarł przy krzyżu na rozwidleniu ówczesnej Szosy Brzeskiej (obecna ul. Grochowska) i drogi do Gocławia (ul. Grenadierów), stąd prostopadła do Grochowskiej ul. Międzyborska miała go do 1950 r. za swojego patrona. Właściciel Klembowa.
Maria Faustyna Kowalska ZMBM , właśc. Helena Kowalska (1905-1938) – święta kościoła katolickiego, zakonnica ze Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia, mistyczka, stygmatyczka i wizjonerka. Znana przede wszystkim, jako głosicielka kultu Miłosierdzia Bożego i autorka <i>Dzienniczka</i> , w którym opisała swoje duchowe i mistyczne doświadczenia. Pracowała przez rok w Ostrówku.
Gmina Marki
Mikołaj Konstanty Ciurlionis – wybitny litewski malarz i kompozytor. Urodził się w rodzinie organisty dnia 22 września 1875 r. Dzieciństwo spędził nad Niemnem, w Druskiennikach. Kształcił się w Plunge, Warszawie i Lipsku. Trzecia część życia spędził w Warszawie. Zmarł 10 kwietnia 1911 r. po rocznym pobycie w sanatorium dla nerwowo chorych w Markach – Pustelniku. Był wychowankiem Warszawskiego Instytutu Muzycznego, uczył się w klasie fortepianu, a później kompozycji u profesorów: Antoniego Sygietyńskiego, Juliusza Stattlera, Zygmunta Noskowskiego.
Gmina Poświętne
Joachim Lelewel (1786-1861) – polski historyk, numizmatyk, heraldyk i działacz polityczny. Pochodził ze spolonizowanej szlachty pruskiej. Członek kierowanej przez Adama Czartoryskiego Rady Administracyjnej w powstaniu listopadowym (1830-1831), członek Rządu Narodowego. Był też prezesem założonego w trakcie powstania listopadowego Towarzystwa Patriotycznego – radykalnego odłamu obozu powstańczego, dążącego do wprowadzenia fundamentalnych reform społecznych.
Prot Lelewel – brał udział w kampanii napoleońskiej na Rosję. Potem wstąpił do korpusu gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Uczestniczył w „bitwie narodów” pod Lipskiem. Za udział w wojnach otrzymał Złoty Krzyż Virtuti Militari i francuską Legię Honorową. Podczas Powstania Listopadowego pełnił funkcję referendarza stanu w Wydziale Wojskowym przy Rządzie Narodowym. Po upadku powstania powrócił do Woli

<p>Cygowskiej, gdzie w 1824 r. został wójtem.</p> <p>Porucznik Stanisław Lech – od 1 września 1937 r. do ostatnich dni sierpnia 1939 r. był kierownikiem szkoły w Poświętnem. Zamordowany w Katyniu.</p>
<p>Gmina Radzymin</p>
<p>Ksiądz Kazimierz Narbutt (1738-1807) – radzyński proboszcz, działacz Komisji Edukacji Narodowej.</p> <p>Roman Żuliński (1837-1864) – profesor Instytutu Nauczycieli Elementarnych w Radzyminie, członek Rządu Narodowego Romualda Traugutta.</p> <p>Julian Ochorowicz (1850-1917) – filozof i psycholog, pozytywista. Teoretyk pozytywizmu. Badacz parapsychologii w zakresie zjawisk mediumicznych i twórca teorii ideoplastii. Jest uważany za polskiego pioniera psychologii eksperymentalnej i hipnologii, który stworzył polskie laboratorium psychologiczne w Wiśle.</p> <p>Jan Baudouin de Courtenay (1845-1929) – urodzony w Radzyminie, polski językoznawca, uznawany za jednego z najwybitniejszych w historii dyscypliny. W latach 70.-80. XIX w. twórca szkoły kazańskiej w językoznawstwie. Wprowadził termin fonem w znaczeniu zbliżonym do współczesnego. Publicysta społeczny. Propagował także esperanto.</p> <p>Isaac B. Singer (1902-1991) – pisarz żydowski tworzący głównie w języku jidysz, dziennikarz. Laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury za 1978 r. Dzieciństwo spędził w Radzyminie.</p> <p>Eleonora Monika księżna Czartoryska z Waldsteinów (1710-1798) – dziedziczka Radzymina, założycielka szkoły elementarnej, fundatorka kościoła, autorka unikalnego zbioru praw i powinności wobec mieszczan i ich wobec dworu.</p> <p>Kapitan Stefan Pogonowski, (1895-1920) – bohater Radzymina, poległ w zwycięskim Boju pod Radzyminem 15 sierpnia 1920 r. w Wólce Radzyńskiej.</p> <p>Podpułkownik pilot Marian Pisarek (1912-1942) – major pilot Wojska Polskiego, as polskiego lotnictwa, członek dywizjonu 303 i uczestnik bitwy o Wielką Brytanię. Urodzony we wsi Łosie.</p> <p>Stefan Walter (1891-1920) – major piechoty Wojska Polskiego, dowództwo 29 Pułku Strzelców Kaniowskich, bohater walk pod Radzyminem i obrony Warszawy.</p>
<p>Gmina Strachówka</p>
<p>Cyprian Kamil Norwid, właściwie Cyprian Ksawery Gerard Walenty Norwid herbu Topór (1821-1883) – w Strachówce mieszkali jego rodzice.</p> <p>Józef Sobieski miecznik liwski (1741-1811) – jego żoną była Hilaria Sobieska (z domu Buyno), prababka Cypriana Kamila Norwida. W Strachówce poznali się, a po ślubie zamieszkali. Do rodziny należała Strachówka.</p> <p>Maria Stanisława Konopnicka z domu Wasiłowska, ps. Jan Sawa, Marko, Jan Waręż (1842-1910) – polska poetka i nowelistka okresu realizmu, krytyk literacki, publicystka, tłumaczka i działaczka na rzecz praw człowieka. W Strachówce przebywał podczas wakacji. (nie potwierdzono faktograficznie)</p> <p>Jerzy Aleksander Popiełuszko, wcześniej Alfons Popiełuszko (1947-1984) – polski prezbiter rzymskokatolicki, kapelan warszawskiej „Solidarności”, zamordowany przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa, błogosławiony Kościoła katolickiego. W Strachówce przebywał podczas wakacji.</p>
<p>Gmina Tłuszcz</p>
<p>Biskup Andrzej Noskowski (1492-1567) – biskup płocki, założyciel Kolegium Jezuickiego w Pułtusk, w 1558 r. utworzył na Akademii Krakowskiej fundację wspierającą studentów z Mazowsza. W 1565 r. dzierżawił Chrzęsne, Sulejów i Tłuszc (Tłuszcz).</p> <p>Biskup Józef Kossakowski (1738-1794) – biskup inflancko-piltyński, działacz polityczny przeciwstawiający się Konstytucji Trzeciego Maja, jeden z przywódców targowicz na Litwie. W latach 1781-1787 właściciel Chrzęsnego.</p> <p>Stefan Dobrogost Grzybowski (zm. po 1644 r.) – starosta warszawski i kamieńczykowski, kasztelan lubelski. W 1623 r. nabył majątek w Chrzęsnem gdzie w 1635 r. wznosił istniejący do dziś murowany pałac.</p> <p>Wincentyna Karska (1865-1957) – ostatnia właścicielka pałacu w Chrzęsnem, spoczywa w rodzinnym grobie Koskowskich w Postoliskach.</p> <p>Zygmunt Karski (1898-1967) – poeta, współtwórca grupy literackiej Skamander, syn Zygmunta Karskiego</p>

seniora i Wincentyny Karskiej.

Władysław Podkowiński (1866-1895) – malarz i rysownik, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli polskiego impresjonizmu. Gościł u właścicieli Chrzęsnego i Mokrej Wsi, tu powstały jego obrazy m.in. „Portret Wincentyny Karskiej”, „Mokra Wieś”, „Sad w Chrzęsnem”.

Miłosz Kotarbiński (1854-1944) – malarz, profesor Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Syn Józefa Kotarbińskiego, zarządcy majątku Chrzęsne, mąż Ewy z domu Koskowskiej córki właściciela Chrzęsnego.

Tadeusz Kotarbiński (1886-1981) – wybitny filozof, etyk i prakseolog, autor m.in. Medytacji o życiu godziwym, prezes Polskiej Akademii Nauk. Razem z rodzicami, Miłoszem i Ewą Kotarbińskimi okresowo mieszkał Chrzęsnem. Jest przedstawiony, razem z bratem Mieczysławem na obrazie Władysława Podkowińskiego – „Dzieci w ogrodzie”.

Tytus Babczyński (1830-1910) – matematyk i fizyk, profesor Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, właściciel Ulaska (dzisiaj część miejscowości Stryki).

Jan Kanty Józef Wiśniewski (1904-1939) – naukowiec, wykładowca w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Lekkoatleta, chodziarz, współzałożyciel Polskiego Związku Lekkiej Atletyki.

Stefan Żeromski (1864-1825) – wybitny pisarz i publicysta, autor m.in. Ludzi bezdomnych i Syzyfowych prac. Wielokrotnie gościł w Miąsem u Władysława i Marii Symonowiczów.

Jerzy Iszkowski (1914 – 1962) – pseudonim Orczyk, major pilot Wojska Polskiego, cichociemny. Dowodził obroną Tuszczu w czasie akcji *Burza* w 1944 r.

Jan Kazimierz Estkowski (1914-2011) – pseudonim Szczapa, podpułkownik, kawalerzysta, weteran kampanii wrześniowej 1939 r., w latach 1943-1944 zastępca dowódcy Ośrodka Armii Krajowej Tuszcz, uczestnik akcji *Burza*, po wojnie prześladowany za działalność w polskim państwie podziemnym. Został odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski i Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, Honorowy Obywatel Tuszczu.

Szymon Kobyliński (1927-2002) – grafik, scenarzysta, karykaturzysta – satyryk. W młodości często bywał u swojej rodziny w Ulasku i Chrzęsnem, jego wspomnienia dotyczące pobytu w okolicach Tuszczu były publikowane m.in. w Łączniku Mazowieckim.

Jan Wojślawski (ok. 1480-1549) – ksiądz katolicki, kanonik warszawski i płocki, budowniczy dzisiejszej katedry św. Michała Archanioła w Łomży. W 1525 r. otrzymał od księcia Janusza III dobra Chrzęsne.

Zofia Solarzowa (1902-1988) – działaczka ruchu ludowego, razem z mężem Ignacym Solarzem zakładała Wiejskie Uniwersytety Ludowe. Wychowała się w Miąsem u przybranych rodziców Władysława i Marii Symonowiczów.

Jan Kielak (1877-1917) – działacz ludowy, redaktor *Siewby*, pierwszego pisma chłopskiego w Królestwie Polskim, którego redakcja mieściła się w Tuszczu.

Stanisław Kielak (1885-1940) – polityk doby międzywojennej, wicemarszałek sejmu w latach 1935-1938. W 1940 r. został aresztowany przez Niemców i wywieziony do Auschwitz – Birkenau, gdzie zmarł.

Jan Piliński – Adamowicz (1864-1908) – publicysta, współzałożyciel *Siewby*.

Wacław Sieroszewski (1858-1945) – pisarz, etnograf, Sybirak, prezes Polskiej Akademii Literatury. Urodził się i dzieciństwo spędził w Wólce Kozłowskiej, Honorowy Obywatel Gminy Tuszcz.

Sylwester Zych (1950-1989) – ksiądz katolicki, wikariusz w Tuszczu, działacz antykomunistyczny. Był prześladowany przez służbę bezpieczeństwa, zamordowany 11 lipca 1989 r. w niewyjaśnionych okolicznościach.

Gmina Wołomin

Wacław Piotr Nałkowski (pseudonimy: Przewłocki, Nerwoy) (1851-1911) – wybitny geograf, pedagog i działacz społeczny, autor wielu publikacji naukowych, a także szkiców krytyczno-literackich (Sienkiewicziana). Twórca teorii nieokreśloności terytorium Polski. Ojciec Zofii Nałkowskiej.

Zofia Nałkowska (1884-1954) – polska pisarka, publicystka i dramatopisarka, posłanka do Krajowej Rady Narodowej oraz na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRLI kadencji. Ukończyła pensję w Warszawie. Studiowała historię, geografę, ekonomię i językoznawstwo na tajnym „Uniwersytecie Latającym”. Działaczka organizacji kobiecych. Od 1933 r. członkini Polskiej Akademii Literatury, działaczka PEN Clubu i ZZLP, Towarzystwa Opieki nad Więźniami „Patronat”, współzałożycielka i członkini grupy literackiej „Przedmieście” (1933-1937). W latach 1939-1944 współdziałała z podziemiem kulturalnym. W latach 1945-

1947 posłanka do Krajowej Rady Narodowej, w latach 1947-1952 posłanka do Sejmu Ustawodawczego (bezpartyjna), działaczka Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce Oddział Łódzki, redaktorka tygodnika „Kuźnica”.

Hanna Nałkowska (1888-1970) – rzeźbiarka, skończyła tajną pensję Emilii Pankiewiczówny przy ul. Złotej w Warszawie, a następnie szkołę przy Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej. W okresie międzywojennym Hanna Nałkowska prowadziła ożywioną działalność artystyczną.

Jerzy Lipman (1922-1983) – polski operator filmowy żydowskiego pochodzenia.

Bohdan Wodiczko (1911-1985) – polski dyrygent i pedagog muzyczny.

Wiera Gran, właściwie Weronika Grynberg (1916-2007) – polska piosenkarka, aktorka kabaretowa i filmowa. Używała również pseudonimów Sylvia Green, Wiera Green na płytach firmy Syrena Electro oraz Mariol na płytach Melodja Electro, po wyjeździe do Francji znana była, jako Vera Gran.

Janusz Nasfeter (1920-1998) – polski reżyser i scenarzysta filmowy, często poruszający tematykę nieszczęśliwego dzieciństwa i trudnego dorastania. Napisał też książkę Najpiękniejszy dzień z 1962 r. zawierającą 3 opowiadania na podstawie swoich filmów Małe dramaty i Mój stary. Został pochowany na cmentarzu służewieckim w Warszawie. Był bratankiem Stefana, przedwojennego producenta filmowego i właściciela kina „Oaza” w Wołominie.

Władysław Gosiewski (1844-1911) – polski matematyk, fizyk i logik. Pochodził z rodziny ziemiańskiej, był synem Michała i Katarzyny z Borkowskich. Po studiach w Szkole Głównej Warszawskiej i na uniwersytecie w Paryżu uczył matematyki w III rosyjskim gimnazjum klasycznym w Warszawie, warszawskich szkołach realnych oraz Szkole Handlowej Kronenberga. Od 1872 r. był jednocześnie urzędnikiem w Towarzystwie Kredytowym w Warszawie. W 1891 r. został członkiem – korespondentem Akademii Umiejętności w Krakowie, a w 1907 r. był w gronie członków – założycieli Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Jego prace dotyczyły rachunku prawdopodobieństwa i fizyki teoretycznej.

Jerzy Cudny (1918-1989) – legenda wołomińskiej siatkówki.

Jerzy Cichocki (1922-2008) – podczas okupacji żołnierz Narodowych Sił Zbrojnych, więzień łagrów do 1954 r.

Miron Paweł Cichecki, (1914-2010) – zasłużony, honorowy obywatel miasta Wołomina, żołnierz AK. Więzień NKWD w Wołominie przy ul. Piaskowej i w obozie Ostrówek – Klembów. Uczestniczył w walkach z hitlerowcami na szlaku od Warszawy do zdobycia Berlina (poprzez Wał Pomorski i Kołobrzeg). Major Wojska Polskiego. Prezes Honorowy Koła Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej Obwodu „Rajski Ptak” w Wołominie. Działacz samorządowy i sportowy, inicjator budowy obiektów sportowych w klubie sportowym „Huragan” oraz Honorowy Członek PZPN i Mazowieckiego ZPN.

Józef Cichecki (1888-1953) – Burmistrz Wołomina w okresie przedwojennym. Okres od kwietnia 1919 r. do końca 1934 r., pełnił funkcję burmistrza miasta Pruszkowa, był okresem ciężkiej. Dnia 1 listopada 1934 r. wybrany burmistrzem Wołomina. Dnia 26 stycznia 1943 r. został aresztowany przez Gestapo, oskarżony o działanie na szkodę państwa niemieckiego i osadzony w więzieniu na Pawiaku.

Małgorzata Teresa Dydek-Twigg (1974-2011) – polska koszykarka, grająca w lidze polskiej i amerykańskiej (WNBA). Była najwyższą zawodniczką w historii WNBA, w której była znana, jako „Margo”. Należy do niej rekord WNBA w liczbie bloków, przez dziesięć sezonów (1998-2003 i 2005-2007) była najskuteczniejszą blokującą. Karierę sportową zakończyła w 2008 r.

Gmina Ząbki

mjr Leon Drewnicki (1791-1870) – walczył pod Międzyborzem (skąd pochodził), Białą, Terespolem, Dubienką i Okopami. Bohaterstwo jego zaowocowało awansem do stopnia sierżanta. Wziął udział w kampanii 1813 r. Walczył w Bitwie Narodów pod Lipskiem. W 1821 r. kupił 300 ha rządowego gruntu i założył majątek ziemski. Sprowadził także osadników i zasiedloną przez nich kolonię nazwano Drewnicą.

dr Karol Rychliński (1864-1931) – był współzałożycielem Szpitala Psychiatrycznego w Drewnicy (1903 r.) i został jego pierwszym dyrektorem. Stanowisko to piastował do 1927 r. Przez wiele lat był wiceprezydentem Warszawy.

Komandor porucznik Adam Leszycki – urodził się 19 stycznia 1903 r. w Krakowie. W 1928 r. Ukończył studia lekarskie na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1929 r. pracował w szpitalu w Drewnicy, jako lekarz psychiatra. Po dwóch latach został ordynatorem.

ks. Jerzy Popiełuszko – żył w latach 1947-1984. Najbardziej honorowy obywatel Ząbek. Pierwsze lata

posługi duszpasterskiej spędził w parafii św. Trójcy w Ząbkach.

Gmina Zielonka

Ottokar Wincenty Brzoza – Brzezina (1883-1968) – pułkownik Wojska Polskiego. Zasłużony dowódca legionistów Marszałka Piłsudskiego. Za zasługi otrzymał grunty i folwark nazywany „Brzoza”. Była również informatorem gen. Rydza – Śmigłego, brał udział w walkach 1939 r. zakończył je w ostatniej bitwie z Niemcami pod Kockiem (5.05.1939 r.).

Eryk Lipiński (1908-1991) – przed II wojną światową mieszkał w Zielonce. Polski karykaturzysta, satyryk, dziennikarz, grafik, autor plakatów i ilustracji książkowych, tekstów kabaretowych i felietonów, książek o karykaturze i satyrze, także scenograf. Założyciel tygodnika satyrycznego Szpilki i Muzeum Karykatury.

inż. Herman Knothe (1879-1961) – badacz białowieskich żubrów, generalny łowczy Lasów Państwowych. Wybitny działacz i organizator łowiectwa polskiego. W 1919 r. badał sytuację żubra w Puszczy Białowieskiej. Mieszkał w Zielonce.

Leopold Janikowski (1855-1942) – mieszkaniec Zielonki. meteorolog, podróżnik, etnograf. W latach 1882-1885 uczestniczył w wyprawie do Kamerunu i prowadzonych tam badaniach. W latach 1887-1889 odbył podróż po Afryce Równikowej. Odkrył Góry Kamerunu.

• TURYSTYKA

Jednym z elementów wpływających na atrakcyjność turystyczną analizowanego obszaru jest sieć szlaków turystycznych, biegnąca przez najciekawsze przyrodniczo i historycznie tereny. Czystość ekologiczna dodatkowo stwarza korzystne warunki do uprawiania turystyki wycieczkowej.

Trasy rowerowe

- Szlak rowerowy na I i II Linię Polskiej Obrony w Bitwie pod Radzyminem 1920 r.: Szlak zaczyna się i kończy w Radzyminie. Jego trasa prowadzi przez Rejentówkę, Beniaminów, Wólkę Radzyminską, Sieraków, Cegielińię i wynosi około 25 km. Na szlaku znajdują się ciekawe obiekty historyczne i przyrodnicze: kapliczka na Zjawieniu, fort carski w Beniaminowie, dąb Jana Kazimierza, pomnik żołnierzy 28 pułku Strzelców Kaniowskich, pozostałość rowów strzeleckich z 1920 r. historyczne wzgórze 103 oraz Cmentarz Żołnierzy Polskich 1920 r.
- Turystyczny szlak rowerowy bitew warszawskich – szlak liczy około 36 km. Jego trasa przebiega po terenach, gdzie miały miejsce bitwy: Powstania Listopadowego pod Olszynką Grochowską, Powstania Kościuszkowskiego pod Kobyłą i Bitwy Warszawskiej pod Radzyminem i Ossowem. Zaczyna się pod pomnikiem Bitwy pod Olszynką Grochowską i dalej biegnie obok pomnika więźniów obozu NKWD w Rembertowie i do Pomnika Pomordowanych Harcerzy i Mieszkańców Zielonki. Stąd dalej do pomnika Żołnierzy AK w Zielonce i na Cmentarz Żołnierzy Polskich 1920 r. w Ossowie. Następnie trasa prowadzi obok rezerwatu przyrody „Grabicz” i Muzeum Nałkowskich do cmentarza i Kościoła w Kobyłce. Ostatni odcinek wiedzie przez Nadmę na Cmentarz Żołnierzy Polskich 1920 r. w Radzyminie.
- Szlak rowerowy I w Markach – szlak rekreacyjny oznaczony kolorem niebieskim ma długość około 24,5 km. Rozpoczyna swój bieg przy Urzędzie Miasta Marki i dalej przebiega w okolicach dawnej „zwałki”, lasem w stronę Czarnej Strugi, poprzez Lasy Drewnickie, Uroczysko Czarna Struga do Zamostków Wólczańskich, Rezerwat Puszcza Słupecka, Rezerwat Łęgi Czarnej Strugi; Bielówek i okolice cmentarza w Markach. Koniec szlaku znajduje się przy Urzędzie Miasta Marki.
- Szlak rowerowy II w Markach – drugi szlak oznaczony kolorem zielonym ma charakter przyrodniczy. Jego długość wynosi około 20,5 km. Szlak zielony swój bieg rozpoczyna również przy Urzędzie Miasta Marki i przebiega wzdłuż rzeki Długiej, poprzez Kolonię Nowa Zielonka, Lasy Dwernickie, Uroczysko Horowa Góra, Sękowin, Jaworówkę, Czarną Strugę, w rejonie ul. Grunwaldzkiej i obok „zwałki”. Także szlak zielony kończy swój bieg przy Urzędzie Miasta Marki.
- Rowerowy „Szlak Pamięci Narodowej w Markach” oznaczony kolorem czarnym przebiega w okolicach jeziora „Kruczek”. Jego długość wynosi około 10 km.
- 3 trasy rowerowe po gminie Tłuszcz – opracowane przy Stowarzyszeniu „Kastor – Inicjatywa dla Rozwoju: Familijna, W pustyni i w puszczy, Wehikuł Czasu”. Trasy nie są oznakowane a ich opis znajduje się na www.roweremprzezrownie.pl.

Trasy piesze

- Szlak czerwony – „Piesza obwodnica warszawska” – trasa szlaku wiedzie dookoła Warszawy a jej fragment na terenie powiatu przebiega przez wschodni skraj Żabek, Zielonkę i Strugę. Z Zielonki szlak wiedzie do Strugi przez piękne tereny leśne i liczne wydmy. Wielką atrakcją tego odcinka trasy jest uroczysko i rezerwat Horowe Bagno z kilkoma zbiornikami wodnymi. Bogata roślinność wodna i torfowiska oraz liczne brzozy stwarzają niepowtarzalny krajobraz.
- Szlak zielony – „Krajoznawczy szlak przyrody i historii” – malowniczy szlak prawie w całości przebiega przez teren powiatu. Zaczyna się w Sierakowie koło Radzymina i biegnie przez Czarną Strugę, Strugę, Nadmę, Czarną, Kobyłkę, Ossów do Zielonki. Na trasie znajdują się ciekawe obiekty przyrodnicze: rezerваты Łęgi Czarnej Strugi, Puszcza Słupecka i Grabicz oraz wiele okazałych drzew – pomników przyrody. Na szlaku jest również wiele miejsc związanych z naszą historią.
- Szlak żółty – „Doliną Liwca” – szlak tylko w ostatniej części przebiega przez teren powiatu. Jest bardzo malowniczy krajobrazowo. Piękna dolina Liwca od Kamieńczyka do Urli z nadrzecznymi skarpami, ciekawą roślinnością i budownictwem letniskowym zachęca do wędrowki. Można ją zacząć w Rybieniu pod Wyszkiem albo w Kamieńczyku. Z Rybienia szlak wiedzie do Skuszewa i dalej piaszczystą drogą wśród pól i lasów do Kamieńczyka. Stamtąd aż do Urli w wędrowce towarzyszyć będzie nam kręty, malowniczy Liwiec i lasy.
- Zielonkowski Zielony Szlak Greenways – stanowi lokalną pętlę Bursztynowego Szlaku. Przebiega przez miejsca o dużych walorach historycznych związanych z Powstaniem Kościuszkowskim, Bitwą Warszawską 1920 („Cudu nad Wisłą”), martyrologią II Wojny Światowej oraz atrakcyjnymi przyrodniczo terenami Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, rezerwatu Horowe Bagno, zielonkowskich Glinianek i obok wielu pomników przyrody. Szlak pozwala zapoznać się z zabytkami barokowego kościoła Świętej Trójcy w Kobyłce, kaplicy Matki Boskiej Zwycięskiej w Ossowie, neogotyckiego budynku Schroniska dla Nauczycielek w Zielonce. Umożliwia aktywny wypoczynek w otoczeniu bogatego dziedzictwa przyrodniczego i historycznego centrum Mazowsza. Szlak ma długość 48 km.

Trasy wodne

- W 2014 r. zostały uruchomione spływy kajakowe. Spływy odbywają się rzekami: Rządza, Bug i Narew do Jeziora Zegrzyńskiego. Jest także szlak wiodący przez całe jezioro do Kanału Żerańskiego. W planach spływy rzeką Czarną przez Puszcę Słupecką. Przygotowane trasy mają zróżnicowany charakter: Rzeka Rządza jest wąską rzeczką, silnie meandrującą. Pokonywanie zakrętów i niedużych przeszkód daje dużą frajdę. Jest to spływ dla osób mających „pierwsze kroki w kajaku” za sobą. Spływ Bugiem i Narwią to oferta dla początkujących, rodzin z małymi dziećmi oraz dla tych, którzy pragną spokoju i ciszy. Płyne się szeroką wodą w otoczeniu łąk i lasów łęgowych przepływając przez starorzecza i szerokie meandry. Jest możliwość biwakowania na piaszczystych wyspach i plażach. Spływ wiodący przez Jezioro Zegrzyńskie to gratka dla osób, które do tej pory obserwowały wodę z brzegu. Istnieje możliwość dopłynięcia w jego każdy zakątek i wpłynięcia do Kanału Żerańskiego za most kolejowy i ujście rzeki Beniaminówki.

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze powiatu wołomińskiego nie występują pomniki historii, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków.

5.4.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Na terenie powiatu wołomińskiego znajduje się 85 zabytków nieruchomości, wpisanych do rejestru zabytków, w tym: 3 stanowiska archeologiczne (Tabela nr 3). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim - rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Liczba zabytków wpisanych w poszczególnych gminach powiatu kształtuje się następująco:

- gmina Dąbrówka – 6,
- gmina Jadów – 8, w tym 1 stanowisko archeologiczne,
- gmina Klembów – 4,
- gmina Kobyłka – 3,
- gmina Marki – 21,
- gmina Poświętne – 2
- gmina Radzymin – 14, w tym 2 stanowiska archeologiczne,
- gmina Strachówka – 1,
- gmina Tłuszcz – 9,
- gmina Wołomin – 9,
- gmina Ząbki – 3,
- gmina Zielonka – 5.

Tabela nr 3. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków na terenie powiatu wołomińskiego

LP.	GMINA/ DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	EWIDENCJA	NR REJESTRU
1	Dąbrówka	Chajęty (Jaktory)		dwór	ok. 1827, 1912	1984	487
2	Dąbrówka	Chajęty (Jaktory)		park	XIX w.	1983	487
3	Dąbrówka	Dąbrówka	Kościelna 30	plebania	1905	1984	1280
4	Dąbrówka	Dąbrówka		kościół pw. Podwyższenia Krzyża	1881-1884	1984	470
5	Dąbrówka	Ślężany		park	XVIII/XIX w.	1977	412
6	Dąbrówka	Ślężany		pałac	I. 80-te XIX w., przed 1914	1994	412
7	Jadów	Jadów	Jana Pawła II 23B	oficyna z zespołu dworskiego	2 poł. XIX w.	1994	973
8	Jadów	Jadów	Jana Pawła II 23B/25	zespół dworski składający się z: dworu, oficyny, obory, spichlerza oraz parku	2 poł. XIX	1994	973
9	Jadów	Jadów	Jana Pawła II 23B/25	obora z zespołu dworskiego	XIX/XX w.	1994	973
10	Jadów	Jadów	Jana Pawła II 23B/25	spichlerz z zespołu dworskiego	k. XIX w.	1994	973
11	Jadów	Jadów	Jana Pawła II 25	dwór z zespołu dworskiego	ok. 1860	1994	973
12	Jadów	Jadów	pl. Dreszera 11/11 Listopada 2	kościół pw. Znalezienia Krzyża Św.	1882-1886	2005	972
13	Jadów	Jadów		park podworski (pozostałości)	2 poł. XIX w.		973
14	Klembów	Klembów		kościół parafialny pw. Św. Klemensa papieża męczennika	1829	1984	411

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego na lata 2020 – 2023

15	Klembów	Klembów		cmentarz rzym.-kat.- najstarsza część	1885	niedato wana	234
16	Klembów	Wola Rasztowska	Szkolna 9	park	1673 (1953)	1977	419
17	Klembów	Wola Rasztowska	Szkolna 9	pałac Łuszczewskich	1673 (1953)	1984	419
18	Kobyłka	Kobyłka	Kościelna 2	kościół św. Trójcy pojezuicki	1741-1754	1981	1047/23
19	Kobyłka	Kobyłka	Pieniążka	cmentarz rzym.-kat. wraz ze starodrzewem	zał. 1803	1992	1466
20	Kobyłka	Kobyłka	Rumuńska 2	dom jednorodzinny	pocz. XX w., rozbudowa: ok. 1920	1981	766
21	Marki	Marki	Fabryczna 2	budynek d. szkoły elementarnej	1895	1998	769
22	Marki	Marki	Piłsudskiego 93 (d. Świerczewskiego)	kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP (wraz z zielenią i ogrodzeniem)	1897-1899	2013	1289
23	Marki	Marki	Piłsudskiego al. 96 (d. Świerczewskiego)	park krajobrazowy przy pałacu Bryggsa	poł. XIX w.	1977	1208
24	Marki	Marki	Piłsudskiego al. 96 (d. Świerczewskiego)	pałac Bryggsa (Briggsa)	1884-1894	1992	1208
25	Marki	Marki	Barska 2	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
26	Marki	Marki	Barska 4	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
27	Marki	Marki	Barska 6	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
28	Marki	Marki	Jasna 5	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
29	Marki	Marki	Jasna 7	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
30	Marki	Marki	Piłsudskiego 35	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
31	Marki	Marki	Piłsudskiego 37	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
32	Marki	Marki	Piłsudskiego 39	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
33	Marki	Marki	Piłsudskiego 43	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom	1883-1885	2012	1238

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego na lata 2020 – 2023

				wielorodzinny			
34	Marki	Marki	Piłsudskiego 76	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
35	Marki	Marki	Piłsudskiego 78	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
36	Marki	Marki	Piłsudskiego 80	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
37	Marki	Marki	Piłsudskiego 82	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
38	Marki	Marki	Piłsudskiego 84	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
39	Marki	Marki	Piłsudskiego 86	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
40	Marki	Marki	Słowackiego 1	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
41	Marki	Marki	Słowackiego 3	zespół budowlany osiedla robotniczego przy fabryce Braci Briggsów – dom wielorodzinny	1883-1885	2012	1238
42	Poświętne	Krubki-Górki		park krajobrazowy dworski	XVIII/XIX w.		271
43	Poświętne	Nowe Ręczaje	nr 28	chałupa	XVIII w.	1981	290
44	Radzymin	Radzymin	Jana Pawła II (d. Warszawska)	kaplica cmentarna	1927		1321
45	Radzymin	Radzymin	Jana Pawła II (dawna: Warszawska)	cmentarz wojskowy (wraz z drzewostanem)	zał. 1912	1984	1321
46	Radzymin	Radzymin	Jana Pawła II 64(dawna: Warszawska)	budynek przycmentarny (dom dozorczy) w granicach działki	1930-32	2005	1594
47	Radzymin	Radzymin	Konstytucji 3 Maja 19 (dawna: Lenina)	internat, d. budynek starostwa z otoczeniem w granicy 100 m	ok. 1830	1969, 1983	1095/34
48	Radzymin	Radzymin	Konstytucji 3 Maja 26 (dawna: Lenina)	budynek szkolny (ob. Liceum)	1843-44	2001	1094/63 5
49	Radzymin	Radzymin	Konstytucji 3 Maja 4 (dawna: Lenina)	kamienica d. rodziny Wendłów (w granicy działki)	pocz. XX w.	2000	4 d. 62
50	Radzymin	Radzymin	P.O.W. 1 (d. Waryńskiego)	cmentarz przy kościele pw. Przemienienia Pańskiego (wraz ze starodrzewem) i murem	zał. 1706	1984	1475, 1093/63 4
51	Radzymin	Radzymin	P.O.W. 1 (d. Waryńskiego)	kościół pw. Przemienienia Pańskiego z terenem	1773-80, przebudowa: 1897-1919	1983	1093/63 4
52	Radzymin	Radzymin	P.O.W. 1 (d.	dzwonnica przy kościele	1773-80	1983	1093/63

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego na lata 2020 – 2023

			Waryńskiego)	pw. Przemienienia Pańskiego			4
53	Radzymin	Radzymin	P.O.W. 1 (d. Waryńskiego)	ogrodzenie frontowe kościoła pw. Przemienienia Pańskiego	XVIII/XIX w.	2019	A-1510
54	Radzymin	Radzymin	Żeligowskiego (dawna: Parkowa)	park krajobrazowy z d. założenia pałacowo-parkowego	po 1770	1977	1593
55	Radzymin	Radzymin	Żeligowskiego 4 (dawna: Parkowa)	dom administratora z d. założenia pałacowo-parkowego	4 ćw. XVIII w.	2003	1593
56	Strachówka	Księżyki (Czernik)		dwór	1865	niedatowana	295
57	Tuszczy	Chrzęsne		park (relikty)	XVIII w.	1977	389
58	Tuszczy	Chrzęsne		dwór	1635	1987	389
59	Tuszczy	Jasienica		park	XIX w.	1979	498
60	Tuszczy	Miąse		park	XIX w.	1977	436
61	Tuszczy	Mokra Wieś		park	XVIII/XIX w.	1977	437
62	Tuszczy	Postoliska		cmentarz rz.-kat. stara część	XIX w.	niedatowana	554
63	Tuszczy	Postoliska		kościół parafialny pw. Św. Stanisława Bp	1913-19	1984	1049
64	Tuszczy	Tuszczy	Powstańców 22	spichlerz	1 poł. XIX w.	1984	418
65	Tuszczy	Tuszczy	Warszawska	cmentarz wojenny	1920	niedatowana	527
66	Wołomin	Wołomin	Kościelna 54 (dawna: Kasprzaka)	kościół pw. MB Częstochowskiej	pocz. XX w.		1117/1107
67	Wołomin	Wołomin	Leśniakowizna	mogiła zbiorowa żołnierzy AK, Powstańczych Oddziałów Spec. „Jerzyki” oraz Grób Nieznanego Żołnierza na cmentarzu par. kościoła p.w. MB Częstochowskiej			1378
68	Wołomin	Wołomin	Nagórna 2	ogród przy willi „Laurentium”		1986	1395
69	Wołomin	Wołomin	Nagórna 2	willa „Laurentium”	ok. 1920	1981	1395
70	Wołomin	Wołomin	Nałkowskiego 17	Dom Nałkowskich	1895		1198
71	Wołomin	Wołomin	Nałkowskiego 17	ogród przy domu Nałkowskiej		1985	1198
72	Wołomin	Wołomin	Wąska 5	willa „Rohnówka” („Dom pod akacjami”)	ok. 1883	2011	1283
73	Wołomin	Wołomin d. Czarna	Gościńiec	spichlerz	1 poł. XIX w.	1959	1223
74	Wołomin	Wołomin d. Czarna	Gościńiec	park dworski		1962, 1977	1222
75	Ząbki	Ząbki	Klonowa 6	willa	1918	2003	1262
76	Ząbki	Ząbki	Langiewicza 1	willa „Arkada”	1923	2010	A-981
77	Ząbki	Ząbki	Słowackiego 10	willa „Alina” z otoczeniem	1919	2004	1331
78	Ząbki	Ząbki	Wyzwolenia 16	willa z otoczeniem	1920	2009	812
79	Zielonka	Ossów		kaplica na cmentarzu wojennym			1323
80	Zielonka	Ossów		dzwonnica na cmentarzu wojennym			1323
81	Zielonka	Ossów		cmentarz wojenny (wraz z drzewostanem)	zał. 1920		1323
82	Zielonka	Zielonka	Sienkiewicza 20	willa (wraz z działką i zielenią)	1898, przebudowa I.	2003	1441

					30. XX w.		
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE							
83	Jadów	Zawiszyn	51-72	pozostałości XVI w. założenia obronnego	8.11.1997	C-127	
84	Radzymin	Arciechów	51-67/35	cmentarzysko (I-IV w. n.e.)	11.04.1996	C-118	
85	Radzymin	Arciechów	51-67/36	cmentarzysko (I-IV w. n.e.)	11.04.1996	C-118	

5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków podlegają ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest między innymi do:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę.
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnienia zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Jedną z podstawowych form ochrony ppoż. zabytków ruchomych jest ich wyposażenie w specjalistyczne urządzenia techniczne (np. systemy sygnalizacji pożaru, stałe czy półstałe instalacje gaśnicze, sieci hydrantowe). Szczególną rolę przypada systemom sygnalizacji pożarowej, bowiem ich zadaniem jest wykrycie zagrożenia (pożaru) w jego wczesnej fazie. Dzięki temu możliwe jest szybkie podjęcie interwencji i zminimalizowanie strat.

Na terenie powiatu występują zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków, jednak ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się danych dotyczących tych obiektów. Głównie stanowią wyposażenie kościołów, zostały przedstawione poniżej w Tabeli nr 4.

Tabela nr 4. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie powiatu wołomińskiego

LP.	GMINA	MIEJSCOWOŚĆ, ADRES	UWAGI	MIEJSCE PRZECHOWYWANIA	IŁOŚĆ OBIEKTÓW	NR REJESTRU	DATA DOK.
1	Dąbrówka	Dąbrówka, ul. Kościelna 50	wyposażenie	kościół par. pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	41	B-371	2015-01-23
2	Jadów	Jadów	wyposażenie	kościół par. pw. Znalezienia Krzyża Świętego	29	B-216	2009-08-27
3	Jadów	Jadów	zespół szat liturgicznych	kościół pw. Znalezienia Krzyża Świętego	14	B-409	2012-07-27
4	Klembów	Klembów, ul. gen. F. Żymirskiego 39	organy	kościół par. pw. św. Klemensa	1	46B	-
5	Klembów	Rasztów	kapliczka	przy ulicy Wspólnej 42; działka ewid. 263/4	1	B-392	2015-06-22
6	Kobyłka	Kobyłka, ul. Kościelna 35	organy	kościół par. pw. Świętej Trójcy	1	B-2327	1982
7	Kobyłka	Kobyłka	zespół pięciu rzeźb	Kaplica Ogrójcowa	5	2389-B	1987-12-01

			figuralnych	kościół par. pw. Świętej Trójcy			
8	Marki	Marki, ul. Piłsudskiego 95	parowóz kolei wąskotorowej z tendrem	skwer	1	B-315	2012-03-06
9	Poświętne	Czubajowizna	silniki spalinowe i parowy	własność prywatna	9	B-330	2013-02-26
10	Radzymin – miasto	pl. T. Kościuszki 3	organy z prospektem	kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Radzyminie		B-2329	1982
11	Radzymin – miasto	pl. T. Kościuszki 3	rzeźba św. Jana Nepomucena	przed kościołem pw. św. Jana Chrzciciela w Radzyminie		B-2350	1983
12	Radzymin – miasto	Radzymin, P.O.W. 1	dokumenty hist.	kościół par. pw. Przemienienia Pańskiego	3	B-65	2005-06-01
13	Radzymin – miasto	Radzymin, ul. Kilińskiego	pomnik Tadeusza Kościuszki	przy ulicy		2310-B	1980-05-31
14	Thuszcz – miasto	Thuszcz	parowóz z tendrem	lokomotywnia	1	B-215	2009-09-07
15	Thuszcz – obszar wiejski	Postoliska		kościół par. pw. św. Stanisława Biskupa		96-B	1995-03-21
16	Wołomin – miasto (d. Czarna)	Gościniec 2 (d.3)	kapliczka przydrożna z figurą św. Rocha	przy ulicy		B-306	1958
17	Wołomin – miasto	Wołomin, ul. Ogrodowa 9	malowidła ściennie	budynek, klatka schodowa		B-389	2015-04-08

5.5. Park kulturowy

Park kulturowy jest jedną z czterech form ochrony zabytków w Polsce, określonych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 7). Chroni on określony obszar krajobrazu kulturowego oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Park może być powoływany przez radę gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Parki wykraczające poza obszar jednej gminy, mogą być ustanawiane wspólnie przez gminy, bądź związek gmin. W uchwale przedstawia się takie elementy jak:

- nazwa parku,
- sposób ochrony,
- zakazy i ograniczenia związane z prowadzeniem robót budowlanych, różnego rodzaju działalnością (rolniczą, przemysłową itp.), zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych oraz umieszczaniem znaków niezwiązanych bezpośrednio z samym parkiem.

Organ władzy wykonawczej w gminie (wójt, burmistrz, prezydent miasta) odpowiedzialny jest, w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, za utworzenie planu ochrony, który podlega uchwaleniu przez radę gminy.

Parki kulturowe o szczególnej wartości dla kultury mogą zostać uznane za pomnik historii, a nawet wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Na terenie powiatu wołomińskiego istnieje jeden park kulturowy. Utworzony został uchwałą nr XXVIII-36/2009 Rady Miejskiej w Wołominie z dnia 16 kwietnia 2009 r. w sprawie utworzenia parku kulturowego pod nazwą „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”, zmieniony uchwałami: uchwałą nr XXXIII-110/2013 z dnia 20 listopada 2013 r. oraz uchwałą XIII-149/2015 Rady Miejskiej w Wołominie z dnia 26 listopada 2015 r. w sprawie zmiany granic parku kulturowego pod nazwą „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”. W sprawie budowy ponadlokalnego samorządowego programu związanego z historią Ossowa z 1920 roku, w marcu 2008 roku związek trzech gmin Wołomina, Zielonki, Kobyłki i powiatu podpisał porozumienie dotyczące objęcia szczególną formą ochrony terenu bitwy, położonego na pograniczu tych jednostek administracyjnych.

Nazwa parku: Ossów – Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku, związana z wydarzeniami historycznymi, odwołuje się jednocześnie do niezwykle istotnego dla regionu przedsięwzięcia polegającego na organizowaniu systemu ochrony i upamiętnienia wielu ważnych miejsc Bitwy Warszawskiej 1920 r. Bitwa Warszawska była przełomowym momentem w wojnie polsko-bolszewickiej (1919-1921). Dla podkreślenia jej rangi zwykło się nazywać ją osiemnastą decydującą bitwą w dziejach świata lub cudem nad Wisłą. Działania bojowe w okolicach Ossowa, niewielkiej wsi w gminie Wołomin, toczyły się 13-14 sierpnia 1920 r. Były to walki o przełamanie polskiej obrony, rozpoczęte przez rosyjską 79. brygadę strzelców i prowadzone w dwóch równoległych kierunkach na Wołomin oraz na Leśniakowiznę i Ossów. Pole bitwy pod Ossowem zajmowało teren bardzo rozległy, przy czym nie było specjalnie uzbrojone okopami ani innymi budowlami militarnymi, dlatego też w dzisiejszym krajobrazie wsi, który, co warto zaznaczyć, pozostał w niewielkim stopniu zmieniony, występują głównie różnego rodzaju formy upamiętnienia konkretnych wydarzeń. Należy do nich potężny drewniany krzyż ustawiony w miejscu śmierci księdza Ignacego Skorupki na polach ossowskich. Księdzu Skorupce poświęcony jest również pomnik w kształcie obelisku ustawiony w Ossowie przy ul. Matarewicza, w pobliżu chałupy, do której przeniesiono po bitwie zwłoki kapelana. W kompleksie leśnym należącym do poligonu wojskowego, już na terenie gminy Zielonka, znajduje się cmentarz wojenny. Powstał on w miejscu, gdzie po bitwie w 9 zbiorowych mogiłach złożono ciała żołnierzy polskich. Ustawiono tu krzyż, poświęcony we wrześniu 1920 r., a w 1924 r. w rocznicę bitwy odsłonięto pomnik ku czci poległych pod Ossowem. Obecną kaplicę pw. Matki Boskiej Zwycięskiej zbudowano w 1928 r. według projektu prof. Brunona Zborowskiego, a cmentarz otoczono murem ceglany. W 1929 r. wzniesiono obelisk z wyrytymi cmentarza. W ramach prac porządkowych odbudowano zniszczoną kaplicę cmentarną, która w 1982 r. została rozbudowana według projektu prof. Lecha Dunina i Feliksa Dzierżanowskiego. W 1996 r. odsłonięto głaz poświęcony gen. Józefowi Hallerowi, na którego miejscu zbudowano następnie pomnik generała autorstwa Stanisława Szwechowicza. W Ossowie występują jeszcze inne formy upamiętnienia bitwy. Są to dwa krzyże: jeden, nazwiskami poległych. W 1932 r. w kaplicy cmentarnej umieszczony został obraz Matki Boskiej Częstochowskiej pędzla paulina o. Franciszka Jędrzejczyka. W 1933 r. obok kaplicy zbudowano dzwonnice. Po II wojnie światowej cmentarz włączono w obręb poligonu, co przyczyniło się do jego zaniedbania i zniszczenia. Dopiero w 1977 r. oficjalnie przesunięto granicę poligonu poza teren sytuowany przy ul. Matarewicza, od strony Turowa, z wyrytą datą „1920”. W obecnych czasach powstały m.in.: pomnik księdza Ignacego Skorupki oraz pawilon ekspozycyjny z Panoramą Ossowską, zlokalizowane przed szkołą podstawową. W pawilonie znajduje się model plastyczny terenu walk 1920 r., a także mapy, zdjęcia i pamiątki związane z bitwą. Przed remizą strażacką ustawiono zegar słoneczny, na obelisku którego umieszczono tablice z oznaczonymi odległościami do miejsc chwały oręża polskiego i miejsc martyrologii w Europie. Rodzajem upamiętnienia jest również nadanie jedynej ulicy w Ossowie imienia ppor. Stanisława Matarewicza, zmarłego podczas boju dowódcy 236. pułku piechoty. Corocznie 15 sierpnia odbywają się w Ossowie oficjalne obchody tego święta. Przyjętą już „ossowską” tradycją jest uroczysta procesja prowadzona przez arcybiskupa diecezji warszawsko-praskiej od krzyża upamiętniającego śmierć księdza Skorupki do sanktuarium na cmentarzu poległych, gdzie celebrowana jest msza i składane są wieńce. Po części oficjalnej organizowane są na polach ossowskich inscenizacje historyczne i pokazy z udziałem wojska.⁴

5.6. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy będący tym wytworem.

Przedmiotem ochrony są zatem nie tylko poszczególne wytwory człowieka, ale i ich kulturowy kontekst – razem tworzą integralną całość, w terminologii naukowej zwaną stanowiskiem archeologicznym. Wydzielony wytwór określa się natomiast mianem artefaktu. Stanowiskiem archeologicznym jest obszar występowania archeologicznych zabytków nieruchomych i ruchomych jako spójnej całości, zaś artefaktem jest wydzielony, indywidualny zabytek ruchomy, np. pozyskany w trakcie badań archeologicznych. Wzajemne powiązanie przestrzenne poszczególnych nieruchomych i ruchomych części stanowiska archeologicznego stanowi właściwą, oryginalną i niepowtarzalną substancję zabytku archeologicznego.

⁴ Ossów - Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 Roku - park kulturowy na historycznym szlaku, Margerita Szulińska, Ochrona Zabytków 56/3 (242), 11-20, 2008 r.

Pierwsze osadnictwo na terenie powiatu wołomińskiego miało miejsce w widłach Wisły i Narwi w IV w. p.n.e. Osiadała tu ludność pucharów lejkowatych (nazwa pochodzi od kształtu naczyń), która odegrała ważną rolę w upowszechnianiu zdobyczy neolitycznych. Stanowiska tej kultury znajdują się w Arciechowie, Borkach, Dobczyniu, Grabiach Starych, Klembowie, Kołakowie, Nadmie, Emilianowie, Radzyminie, gdzie znaleziono naczynia ceramiczne, broń i puchary lejkowe. Z czasem do tej kultury dołączały lub wypierały ją nowe m.in. kultura amfor kulistych, kultura ceramiki sznurkowej (typowy ornament z odcisku sznura), których wiele stanowisk znajduje się w międzyrzeczu Wisły i Bugu, w tym w Grabie Nowe, Klembów, Michałów, Pasek Stary, Ostrówek, Rżyska, Tuł, Wołomin, Wólka Kozłowska, Ząbki. W tym rejonie na przestrzeni wieków wystąpiła mozaika różnorodnych ludów i kultur, przechodząc od epoki narzędzi krzemiennych, poprzez kościane do epoki brązu. Epoka brązu przyniosła duży postęp w budownictwie i innych dziedzinach wytwórczości, jednak przez długi czas teren środkowo-wschodniego Mazowsza pozostawał na uboczu tych oddziaływań kulturowych. Dopiero kultura łużycka (zwana też prasłowiańską), która pojawiła się między XI a X w p.n.e, przyniosła wyraźniejszy postęp i jej twórców uważa się za przodków Słowian. Od około 700 lat p.n.e rozpoczęła się na terenach Polski epoka żelaza. Cztery wieki poprzedzające naszą erę były okresem wielkich przeobrażeń gospodarczych i politycznych, zaistniałych za sprawą plemion celtyckich, germańskich i rzymskich. Mazowsze zaczęło ulegać tym wpływom w II wieku p.n.e. Na terenie powiatu wołomińskiego znajdują się znaleziska z początków naszej ery, które wskazują na oddziaływanie Imperium Rzymskiego na życie ówczesnych ludów naszego terenu. Zlokalizowano je m.in. w Arciechowie, Borkach, Dąbrowie, Dybowie, Starym Grabi, Klembowie, Kobyłce, Kuligowie, Maciołkach, Markach, Ostrówku, Załubicach, Zielonce. Do najciekawszych należą cmentarzyska z II-III w n.e.

Archeologiczne relikty osadnicze to zachowane w ziemi pozostałości dawnych obozowisk, osad, cmentarzysk. Tereny powiatu wołomińskiego objęte zostały badaniami archeologicznymi: częściowo w okresie międzywojennym, następnie kompleksowo w latach 90-tych XX w. Krajowa Ewidencja Zabytków Archeologicznych gromadzona przez KOBiDZ powstała w formie Archeologicznych Zdjęć Polski (AZP). Dokumentacja ta powstała w wyniku systemowych badań, którymi objęto teren całej Polski.

Wśród gmin powiatu wołomińskiego, pod względem ilości zarejestrowanych stanowisk dominuje gmina Radzymin. Znaleziska reprezentują osadnictwo osad starszej epoki kamienia tj. ok. 9000 lat p.n.e. po okres średniowieczny i nowożytny XV-XVII w. Najwyższą wartość posiada zespół 21 kurhanów ziemnych we wsi Arciechów. Jest to jedyny na terenie gminy i powiatu obiekt o własnej formie krajobrazowej, wpisany do rejestru zabytków, jako zespół kopców ziemnych wraz ze strefą ochronną. Stanowisko jest starożytnym cmentarzyskiem z I-IV w naszej ery. Ze względu na atrakcyjność i walory poznawcze wskazane jest dokładne przebadanie, zabezpieczenie, wyeksponowanie i udostępnienie obiektu zwiedzającym.

Na terenie powiatu wołomińskiego nie znaleziono śladów grodów wczesnośredniowiecznych, choć niektóre znaleziska nie wykluczają ich istnienia. Znaczna część stanowisk i wykopalisk archeologicznych znajduje się w miejscach, gdzie biegnęły drogi i szlaki handlowe. Szczególnie uczęszczanym, wiodącym przez ziemie naszego regionu był szlak ze Starego Bródna na Ruś Kijowską. Wczesny okres średniowiecza kończy pradzieje, dalej zaczyna się historia, której badanie przybliżyła przeszłości.

Na terenie powiatu wołomińskiego znajduje się 7272 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych, w tym 3 stanowiska wpisane są do rejestru zabytków (stan na luty 2017 r.). W rejestrze Zabytków są wpisane 2 zabytki archeologiczne z powiatu: wspomniane wcześniej kopce w Arciechowie (gmina Radzymin) oraz pozostałości XVI-wiecznego założenia obronno-rezydencjonalnego w Zawiszynie (gmina) Jadów.

Stanowiska archeologiczne, jako zabytki nieruchome powinny być ujęte w gminnych ewidencjach zabytków.

• ZASADY OCHRONY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

Poszczególne zasady ochrony stanowisk archeologicznych są doprecyzowane w procesie formułowania ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem indywidualnej specyfiki danego stanowiska archeologicznego oraz przy rozpoznaniu możliwych dla niego zagrożeń. Przepisy te należy ująć w postaci nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w użytkowaniu terenów, zgodnie z wytycznymi rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. z 2003 r. nr 164, poz. 1587). Ponadto zapisy planu muszą spełniać wymogi norm prawnych ustalone w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 283).

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Zgodnie z art. 32 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt 3.

3. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany w terminie 5 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 pkt 3 i ust. 2, dokonać oględzin odkrytego przedmiotu.

4. Jeżeli w terminie, określonym w ust. 3, wojewódzki konserwator zabytków nie dokona oględzin odkrytego przedmiotu, przerwane roboty mogą być kontynuowane.

5. Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

6. Roboty nie mogą być wstrzymane na okres dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

7. Jeżeli w trakcie badań archeologicznych zostanie odkryty zabytek posiadający wyjątkową wartość, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o przedłużeniu okresu wstrzymania robót. Okres wstrzymania robót nie może być jednak dłuższy niż 6 miesięcy od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

8. Po zakończeniu badań archeologicznych, o których mowa w ust. 5 pkt 3, wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję pozwalającą na kontynuację przerwanych robót.

Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109 c. ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta bądź wsi winny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych.

Art. 108. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na zniszczeniu zabytku sąd orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku.

4. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na uszkodzeniu zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeśli obowiązek taki nie byłby wykonalny – nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku.

5. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.

Prowadzenie poszukiwań zabytków bez pozwolenia jest przestępstwem ściganym z urzędu – art. 36 ust. 1 pkt. 12 ustawy o ochronie zabytków. Znalazcy przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem, jest obowiązany wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; niezwłocznie

zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzennego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

5.7. Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej

ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 r. Nr 75, poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Podstawą do sporządzenia Gminnego programu opieki nad zabytkami jest opracowana gminna ewidencja zabytków.

Na terenie powiatu wołomińskiego tylko jedna gmina ma opracowaną gminną ewidencję zabytków, jedna gmina jest w trakcie jej aktualizacji. W najbliższych latach ewidencje te powinny zostać zaktualizowane, gdyż część obiektów może zostać wyburzona lub zmodernizowana, tracąc swoje walory. Natomiast jeśli chodzi o Gminne programy opieki nad zabytkami osiem gmin ma je opracowane, dwie gminy są w trakcie aktualizacji i jeden Program jest nieaktualny. Nie jest to korzystne dla ochrony i opieki nad zabytkami, a przede wszystkim dobrego zarządzania tym zabytkowym zasobem przez poszczególne gminy (Tabela nr 5).

Tabela nr 5. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie powiatu wołomińskiego

LP.	GINA	GINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW	GINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTEKAMI
1	Dąbrówka	BRAK	BRAK
2	Jadów	opracowana	opracowany na lata 2018-2021
3	Klembów	opracowana w 2013 r., w trakcie aktualizacji	opracowany na lata 2013-2016, w trakcie aktualizacji
4	Kobyłka	opracowana w 2017 r.	opracowany na lata 2017-2020
5	Marki	opracowana	opracowany na lata 2017-2020
6	Poświętne	opracowana	BRAK
7	Radzymin	opracowana	opracowany na lata 2016-2019
8	Strachówka	opracowana w 2017 r.	opracowany na lata 2013-2016
9	Tłuszcz	opracowana w 2018 r.	opracowany na lata 2019-2022
10	Wołomin	opracowana w 2005 r.	opracowany na lata 2006-2009, w trakcie aktualizacji
11	Ząbki	opracowana w 2010 r.	BRAK
12	Zielonka	opracowana w 2014 r.	BRAK

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników, mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego

wplywu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wplywu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT (Tabela nr 6), skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego powiatu wołomińskiego. Analiza SWOT wykazuje duży potencjał zasobu zabytkowego powiatu wołomińskiego. Ranga zabytków i ich stan poznania pozwalają na podejmowanie szerokich działań promocyjnych. Stan zachowania i zagospodarowania obiektów wskazuje na konieczność planowego eliminowania zagrożeń. Charakter zagrożeń wynikających głównie z niedoboru środków, a zarazem z presji inwestycyjnej, pozwala na poszukiwanie działań pośrednich – angażowanie środków inwestycyjnych z poszanowaniem wartości dziedzictwa. Zagrożeniem, które należy wyeliminować w pierwszej kolejności, jest niewystarczająca świadomość wartości i potrzeby ochrony posiadanego zasobu dziedzictwa. Ponadregionalne znaczenie części zabytków może być magnesem przyciągającym turystów i inwestorów z zewnątrz, ożywiającym gospodarczo poszczególne obszary. Jednocześnie może być czynnikiem podnoszącym wartość zabytków w oczach społeczności miejscowych. Obiekty o znaczeniu regionalnym mogą być elementem integracji społeczności lokalnych. By nie przeważały zagrożenia i słabe strony należy dążyć do wzmocnienia działań edukacyjnych i promocyjnych oraz podejmować inicjatywy i programy regionalne.

Dla wykorzystania potencjału gospodarczego i kulturowego zasobu zabytków regionu należy nie dopuszczać do utraty poszczególnych obiektów, przez właściwe gospodarowanie, zabezpieczanie i konsekwentne utrzymywanie nieruchomości. Władze Powiatu powinny tworzyć zachętę dla indywidualnych właścicieli obiektów zabytkowych. Rozbudowana, istniejąca bogata propozycja atrakcji kulturalnych i turystycznych (szlaki, muzea, obiekty do zwiedzania, tereny rekreacyjno-przyrodnicze) powinna być rozwijana komplementarnie, by poszczególne obiekty tworzyły sieć i „zatrzymywały” potencjalnego turystę w regionie. Jednocześnie funkcje obiektów powinny być formułowane również z myślą o społecznościach lokalnych, które w wyniku przekształceń stają się aktywnymi odbiorcami propozycji. Fundamentalne znaczenie ma współdziałanie w zakresie ochrony zabytków, ochrony środowiska naturalnego i krajobrazu. Priorytetem powinny być zintegrowane działania władz samorządowych i społecznych grup nacisku w celu podniesienia jakości przestrzeni publicznej i prywatnej, których integralnym składnikiem będzie dbałość o zachowanie oraz rewaloryzację zabytków i krajobrazu kulturowego regionu.

Tabela nr 6. Analiza SWOT

CZYNNIKI ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE POWIATU WOŁOMIŃSKIEGO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • różnorodny zasób zabytków wyróżniający region; • zachowane rejestrowe obiekty sakralne o wysokiej wartości kulturowej, dwory, pałace, zespoły pałacowo-parkowe oraz cmentarze; • utworzony Park Kulturowy; • dobry stan techniczny zespołów sakralnych przeważnie czynnych -użytkowanych • otwartość i przychylność władz samorządowych; • uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków; • dobrze oznakowane szlaki turystyczne – rowerowe, piesze, wodne; • walory przyrodnicze powiatu – obszary objęte ochroną; • walory turystyczne regionu (tereny chronione, dziedzictwo historyczne); • aktywnie działające na terenie powiatu liczne 	<ul style="list-style-type: none"> • ograniczona współpraca pomiędzy samorządami i powiatem (brak identyfikacji gmin z powiatem, brak wspólnej oferty promocyjno-turystycznej); • niewystarczająco rozwinięta infrastruktura na potrzeby obsługi ruchu turystycznego (m.in. gastronomia, noclegi); • zły stan zachowania znacznej części obiektów zabytkowych i postępujący proces ich niszczenia; • zły stan techniczny zabytków przemysłu i techniki; • brak wystarczających środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; • migracja i związane z tym zatracenie więzi z regionem; • zniekształcenie zespołów zabudowy historycznej poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nieliczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami; • zły stan techniczny większości zespołów rezydencjonalno-parkowych i zespołów zabytkowej zieleni, zwłaszcza pozostałości parków

<p>instytucje, i organizacje zajmujące się promowaniem kultury oraz muzea</p> <ul style="list-style-type: none"> • bogata oferta imprez oraz wydarzeń o charakterze kulturalnym: koncerty, wystawy, przeglądy, plenery malarskie; • bliskość Warszawy (teren powiatu, jako cel turystyki weekendowej dla mieszkańców stolicy); • dobra sieć połączeń kolejowych i autobusowych umożliwiającą dojazd; • istnienie Lokalnej Organizacji Turystycznej „Cud nad Wisłą”; • istnienie turystycznych obszarów, jako podstawy do kreowania zintegrowanych produktów turystycznych. 	<p>krajobrazowych – niewłaściwe użytkowanie, niekontrolowana wycinka starodrzewu;</p> <ul style="list-style-type: none"> • niewystarczające środki finansowe w budżecie powiatu na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego; • niedostateczna liczba wykwalifikowanej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego kadry w gminach i powiecie; • niekontrolowana urbanizacja i chaos przestrzenny zwłaszcza na terenach podwarszawskich, zaniedbywanie tradycyjnych układów przestrzennych, rozbudowa dróg; • niski stopień wykorzystania potencjału turystycznego do budowania produktów turystycznych – brak produktów turystycznych; • słabe wykorzystanie potencjału do rozwoju agroturystyki.
<p>SZANSE</p>	<p>ZAGROŻENIA</p>
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo -budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • potencjał do rozwoju różnych form turystyki; • położenie geograficzne (gleby, bliskość dużych aglomeracji – potencjalnych rynków zbytu); • kreatywność inwestorów turystycznych; • poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzanie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej; • potencjał dla rozwoju produktów regionalnych; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; • rozszerzenie i polepszenie bazy noclegowej i gastronomicznej; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój działalności gospodarczej o charakterze turystycznym na bazie dziedzictwa kulturowego; • zatrzymanie degradacji substancji zabytkowej i poprawa estetyki miejscowości; • zwiększenie technologicznych możliwości prezentowania i promowania oferty kulturalnej miasta w otoczeniu; • wzrost znaczenia regionalizmu, odrębności kulturowych, twórczości ludowej(swoistego rodzaju 	<ul style="list-style-type: none"> • nadmierna komercjalizacja zabytków, która oddala je od społeczeństwa lokalnego; • presja inwestorów na przebudowę (często niewłaściwą ze stanowiska konserwatorskiego) i zmianę funkcji zespołów i obiektów zabytkowych; • zagrożenie dla budownictwa drewnianego(mieszkalnego i inwentarskiego) poprzez wyludnianie terenów wiejskich , migrację do nowych ośrodków mieszkaniowych lub wypieranie starych budynków nowym; • konkurencja ze strony Warszawy, jako ośrodka dysponującego znacznie bogatszym zasobem kulturowym i turystycznym; • zanieczyszczenie środowiska związane ze zwiększoną liczbą pojazdów; • niewystarczający nadzór nad zabytkami ze strony instytucji do tego powołanych; • tworzenie strategii bez mechanizmów ich efektywnego wdrażania; • brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę zabytków i zabezpieczenie zabytków oraz edukację w tej dziedzinie; • pogarszający się stan techniczny ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich; • niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną.

powrót do korzeni).	
---------------------	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

PPOnZ służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego powiatu. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności, jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju miasta. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele PPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

PPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu wołomińskiego. Wyznacza w zamierzeniu cele, których realizacja powinna doprowadzić w przyszłości do zmiany wizerunku powiatu.

W PPOnZ wyznaczono dwa priorytety, kierunki działań oraz zadania, co stanowi kontynuację Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego na lata 2010–2013. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania PPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze powiatu sprawozdania z częściowego wykonania PPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji PPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania PPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 7 i 8.

Realizacja zadań wyznaczonych w PPOnZ wymaga zaangażowania władz oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami. W realizacji zadań z zakresu ochrony zabytków bardzo korzystne jest przekazanie kompetencji dotyczących opieki nad zabytkami określonym, odpowiedzialnym osobom, w każdej z gmin i w powiecie. Opracowanie ogólnych zasad współpracy na poziomie gmin i powiatu jest niezbędnym elementem dla sprawnego funkcjonowania ochrony zabytków na terenie powiatu.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

PRIORYTET I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego powiatu wołomińskiego.

PRIORYTET II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu wołomińskiego.

Tabela nr 7. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr I

PRIORYTET I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego powiatu wołomińskiego.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	Ustanawianie przez Starostę na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków, prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków, wydawanie zaświadczeń osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej, pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków.	czy wyznaczono opiekunów, ilu, ilość wydanych zaświadczeń, czego dotyczyły
	Umieszczanie przez Starostę w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków, znaku informującego o tym, że zabytek ten podlega ochronie.	czy umieszczono znaki, ile i gdzie
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego.	czy aplikowano o środki, na co, czy pozyskano fundusze i ile
	Kontynuowanie przyznawania dotacji na w sprawie zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz zmiana uchwały zgodnie z obowiązującymi przepisami uwzględniającymi dotacje na obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	ilość złożonych wniosków, ilość przekazanych środków, na jakie obiekty, zakres prac, czy uaktualniono uchwałę
	Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych stanowiących własność powiatu, w celu wytypowania najbardziej zagrożonych, wymagających niezbędnych remontów, na tej podstawie opracowanie planu remontów.	ile i jakie obiekty wytypowano do remontów/konserwacji, planowany zakres prac, jakie działania zrealizowano, z jakich funduszy, wartość poniesionych środków
	Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność powiatu.	
	Okresowa aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	czy Plan jest aktualizowany
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego powiatu na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.	Promowanie istniejących wartości krajobrazowych powiatu oraz atrakcyjnych przestrzeni widokowych, w tym ochrona historycznego tła krajobrazowego.	jakie zaplanowano/ podjęto/ zrealizowano zadania, ilość oznaczonych obiektów zabytkowych, dróg, tras turystycznych, z kim współpracowano, jakich obiektów dotyczyły działania, wartość poniesionych środków
	Współpraca z organizacjami turystycznymi w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów powiatu oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów.	jakie podjęto działania, z kim, czego dotyczyły, co zaplanowano, czy utworzono informację turystyczną, w jakiej formie
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów	forma monitoringu, czy aplikowano o środki, czy

	zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego.	udało się je pozyskać, czy procedura trwa
Podjęmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.	Podnoszenie poziomu wykształcenia pracowników Starostwa Powiatowego zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez przeprowadzanie odpowiednich szkoleń.	ilość przeprowadzonych szkoleń dla pracowników, ilość osób uczestniczących, czego dotyczyły szkolenia

Tabela nr 8. Zadania w ramach Priorytetu nr II

PRIORYTET II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu wołomińskiego.

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu.	Wydawanie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie oraz wspieranie wydawania niekomercyjnych niskonakładowych wydawnictw (katalogów, przewodników, albumów, widokówek, kalendarzy i innych wydawnictw prezentujących środowisko kulturowe powiatu.	ilość wydanych materiałów, w jakiej postaci, czego dotyczyły, z kim współpracowano
	Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu.	jak upowszechniano wiedzę, gdzie, czy i co zamieszczono na stronie www, ilość odsłon
	Nagłaśnianie i informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.	w jaki sposób informowano, z kim współpracowano, czego dotyczyły działania
	Opracowanie interaktywnej mapy powiatu z naniesioną lokalizacją obiektów zabytkowych, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego.	czy opracowano mapę, ilość poniesionych środków, ilość odsłon
	Kontynuowanie w opracowywaniu sprawozdania z realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami przy ścisłej współpracy z gminami z terenu powiatu oraz udostępnianie sprawozdania do publicznej wiadomości.	czy i ile opracowano sprawozdań, czy uczestniczyły w tym gminy powiatu, które, czy udostępniono dokument, gdzie, ilość odsłon
Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu.	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu.	jakie wydano publikacje, foldery, przy jakich brano udział w współtworzeniu, czego dotyczyły, ich nakład, gdzie się ukazały, wysokość poniesionych środków
	Prowadzenie działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej konkursów szkolnych i odpowiednich zajęć popularyzujących historię powiatu oraz jej zabytki oraz wspieranie ich realizacji.	jakie podjęto działania, gdzie, czego dotyczyły, ilość osób biorących udział, jak wspierano realizację, wysokość poniesionych środków
	Wspieranie działań i ścisła współpraca z organizacjami pozarządowymi działającymi w sferze ochrony zabytków.	jakie działania podjęto, jakie zaplanowano, w jakim kierunku, z kim, wysokość

		poniesionych środków
	Aktywna współpraca z mediami w celu promocji zabytków oraz upowszechniania działań związanych z opieką na zabytkami.	jak wyglądała współpraca, z kim, w jakim zakresie, czego dotyczyła, czy będzie kontynuowana

8. Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

PPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym PPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością powiatu,
- udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego powiatu,
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- działanie Społecznych opiekunów zabytków.

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów powiatu dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu (np. strategia rozwoju powiatu, plany rozwoju lokalnego, programy rozwoju infrastruktury powiatu, programy ochrony środowiska przyrodniczego, programy prac konserwatorskich, studia i analizy, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

- **instrumenty kontrolne:**

- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym powiatu,

- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji PPOnZ oraz aktualizacja PPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji PPOnZ.

9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze powiatu z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

- **źródła krajowe:**
  - dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
  - dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
  - dotacje wojewódzkie,
  - dotacje powiatowe, gminne,
  - dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji – fundusz kościelny,
  - Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
  - Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
  - Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
  - programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
  - promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
  - fundusze od fundacji,
  - Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.
- **źródła zagraniczne:**
  - źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
  - źródła z programu Polska Cyfrowa PO PC 2014 – 2020,
  - źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,

- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – udzielane są zgodnie z Zarządzeniem Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 16 stycznia 2019 r. w sprawie wprowadzenia regulaminu naboru wniosków oraz przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. termin składania wniosków:

- do 28 lutego roku, w którym składa się wniosek na dotacje, w przypadku kiedy dotacja ma być udzielona na prace przy zabytku, które zostaną przeprowadzone;
- do 30 czerwca roku, w którym składa się wniosek na dotacje na prace przy zabytku, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

O zachowaniu terminu złożenia wniosku decyduje data osobistego złożenia w WUOZ w lub delegaturze, a w przypadku przekazania listem, data dzienna stempla pocztowego.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego – Samorząd realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków wynikające z ustawy o samorządzie województwa oraz ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Od ponad 10 lat stara się wspierać działania właścicieli i posiadaczy zabytków, przyznając dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach. Udział w naborze wniosków jest jedyną możliwością pozyskania funduszy pozostających w dyspozycji Samorządu Województwa Mazowieckiego na działania związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Nabór ogłaszany jest przez Zarząd na podstawie uchwały nr 54/11 Sejmiku z dnia 18 kwietnia 2011 r. Uchwała określa zasady ubiegania się o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa mazowieckiego.

Dotacje Powiatu Wołomińskiego – reguluje uchwała nr XXIX–308/2013 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 27 maja 2013 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego uchwały w sprawie określenia zasad udzielania dotacji z budżetu Powiatu na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na terenie Powiatu Wołomińskiego, nie stanowiących własności Powiatu. Łączną kwotę dotacji na cele w danym roku budżetowym ustala się każdorazowo w uchwale budżetowej.

Podmioty ubiegające się o uzyskanie dotacji zobowiązane są do złożenia pisemnego wniosku o przyznanie dotacji do Rady Powiatu Wołomińskiego, za pośrednictwem kancelarii Starostwa Powiatowego w Wołominie.

Wniosek o udzielenie dotacji składa się w terminie od 2 stycznia do 28 lutego roku, w którym dotacja ma być udzielona

Termin, o którym mowa w ust. 2, nie ma zastosowania w przypadku ubiegania się o dotację na prace związane z zagrożeniem zabytku, mające na celu zabezpieczenie obiektu przed dalszym pogorszeniem jego stanu wskutek nagłych i nieprzewidzianych działań atmosferycznych oraz innych zdarzeń losowych (prace interwencyjne).

Dotację przyznaje Rada Powiatu w drodze uchwały podjętej na podstawie złożonego wniosku, zaopiniowanego pozytywnie przez Komisję Dziedzictwa Narodowego, Edukacji, Kultury i Sportu Rady Powiatu Wołomińskiego. Wnioski rozpatrywane są w terminie dwóch miesięcy od dnia złożenia wniosku.

Co roku w budżecie powiatu zabezpieczane są środki na dotacje na prace konserwatorskie. Jest to każdorazowo ustalana odrębna kwota (wynosi ok 30 000 zł).

• Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszającym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynieryjne,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości

czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwane przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych. W oparciu o Wspólną Strategię działania Narodowego Funduszu i wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej na lata 2013 – 2016 z perspektywą do 2020 r., realizuje politykę ochrony środowiska w Polsce. Służą temu stabilne przychody, doświadczony kadry oraz wypracowane formy współpracy z beneficjentami.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywnien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powodzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Program „Niepodległa” na lata 2017 – 2021**

Program dotacyjny „Niepodległa”, skierowany do organizacji pozarządowych i samorządowych instytucji kultury, ma wspierać organizatorów obchodów stulecia odzyskania niepodległości, którzy planują przygotowanie wydarzeń lokalnych i regionalnych. Budżet na dofinansowanie działań w ramach tego programu wynosi 6 milionów zł, a pojedynczy wniosek może uzyskać dotację od 8 do 150 tys. zł. Od organizatorów wymagane jest zapewnienie 15% udziału własnego. Rodzaje kwalifikujących się zadań: festiwale, koncerty, spektakle, wytyczenie i oznakowanie szlaków tematycznych i historycznych, tworzenie archiwów historii mówionej i archiwów społecznych, projekty animacyjno-edukacyjne, oparte na interakcji i współdziałaniu, np.: warsztaty, gry terenowe, questy, wystawy wraz z katalogami i publikacje.

- **Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie**

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

- **9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego**

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

- **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem Programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Infrastruktura kultury”**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

• Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2014 – 2020

Zostały opracowane trzy typy programów: transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnego na lata 2014 – 2020. Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia:

- obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja ma na celu wzmocnienie współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży,
- duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej,
- wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty, oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi, mogą dotyczyć między innymi kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

• Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to nowy program Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten jest realizowany w latach 2014 – 2020 i zawiera trzy komponenty: MEDIA, KULTURA i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym. Nowe priorytety, które pojawiają się w Kreatywnej Europie, wynikają z analizy obecnej sytuacji sektorów kultury w Europie i problemów, jakie napotykają europejscy artyści. Są to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury.

Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach kultury i kreatywnych. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażania innowacji.

• Program Europa dla Obywateli 2014 – 2020

Powyższy program jest kolejnym programem wspólnotowym skierowanym na realizację „miękkich” działań projektowych między innymi w tematyce dziedzictwa kulturowego, którego celem jest zwiększenie świadomości obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki UE i jej wpływu na życie codzienne obywateli państw członkowskich.

Celami ogólnymi Programu są:

- rozwijanie obywatelstwa europejskiego przez umożliwienie współpracy i uczestnictwa w budowaniu demokratycznej, różnorodnej kulturowo, otwartej na świat Europy,
- rozwijanie poczucia tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach, historii i kulturze, umacnianie poczucia odpowiedzialności za UE wśród obywateli,
- pogłębianie tolerancji i wzajemnego zrozumienia między obywatelami Europy.

Cele ogólne realizowane są na poziomie ponadnarodowym za pomocą celów szczegółowych, do których należy:

- gromadzenie członków społeczności lokalnych z całej Europy w celu wymiany doświadczeń, opinii i wartości,
- wspieranie działań, debat i refleksji na temat obywatelstwa europejskiego i demokracji przy współpracy z europejskimi organizacjami społeczeństwa obywatelskiego,
- przybliżanie Europy obywatelom przez propagowanie europejskich wartości i osiągnięć z zachowaniem pamięci o jej historii,
- zachęcanie obywateli i organizacji obywatelskich we wszystkich krajach do wzajemnych kontaktów umacniających dialog międzykulturowy (jedność w różnorodności), budowanie więzi między „starymi” a nowymi członkami UE.

Program składa się z dwóch obszarów tematycznych: Pamięć i Obywatelstwo europejskie oraz Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie, które są uzupełnione przez działania horyzontalne nazwane „waloryzacją”, sprowadzające się do analizy, rozpowszechniania i wykorzystania wyników projektów dofinansowanych z Programu „Europa dla Obywateli”. Minimalna kwota dofinansowania projektu to 60 000 euro, maksymalna 600 000 euro. Wsparcie finansowe Unii nie może przekroczyć 70% całkowitego budżetu. Wnioski mogą składać organizacje badające europejską politykę publiczną (ośrodki analityczne) lub organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które przez swoje stałe i regularnie prowadzone działania wnoszą konkretny wkład w realizację celów programu Europa dla Obywateli, a ponadto spełniają wszystkie następujące wymagania:

- posiadają osobowość prawną co najmniej od czterech lat,
- działają na poziomie europejskim,
- nie są nastawione na zysk,
- mają siedzibę w jednym z krajów członkowskich UE, krajach EFTA i innych, jeśli podpisały one w 2014 r. protokół ustaleń z Komisją Europejską.

• Program operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014 – 2020

Program Infrastruktura i Środowisko 2014 – 2020 to największy program finansowany z Funduszy Europejskich nie tylko w Polsce, ale i Unii Europejskiej. Główne obszary, na które zostaną przekazane środki, to: gospodarka niskoemisyjna, ochrona środowiska, przeciwdziałanie i adaptacja do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne oraz ochrona zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet programu wynosi ponad 27,4 mld euro z Funduszy Europejskich (FE), czyli ok. 115 mld zł.

Priorytet nr 8. Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury – alokacja z FE 467,3 mln euro: inwestycje w ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zasobów kultury, np. instytucji kultury, szkół artystycznych.

• Polska Cyfrowa PO PC 2014 – 2020

Projekt programu operacyjnego Polska Cyfrowa przygotowały Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji oraz Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju. Program został przyjęty przez rząd dnia 8 stycznia 2014 r., dnia 5 grudnia 2014 r. przez Komisję Europejską. Celem tego programu jest wykorzystanie potencjału cyfrowego do poprawy jakości życia. Ministerstwo Administracji wychodzi z założenia, że pełne wykorzystanie potencjału nowoczesnych technologii wymaga nie tylko budowy infrastruktury i usług, ale także wspierania kompetencji cyfrowych Polaków.

W ramach programu planuje się realizację czterech osi priorytetowych:

Oś priorytetowa I. Powszechny dostęp do szybkiego Internetu – alokacja UE – 1 020 222 652 EUR.

Cel szczegółowy 1. Wylimitowanie terytorialnych różnic w możliwości dostępu do szerokopasmowego Internetu o wysokich przepustowościach.

Oś priorytetowa II. E-administracja i otwarty rząd – alokacja UE 949 604 018 EUR.

Cel szczegółowy 2. Wysoka dostępność i jakość e-usług publicznych.

Cel szczegółowy 3. Cyfryzacja procesów back-office w administracji rządowej.

Cel szczegółowy 4. Cyfrowa dostępność i użyteczność informacji sektora publicznego.

Oś priorytetowa III. Cyfrowa aktywizacja społeczeństwa – alokacja UE 145 000 000 EUR.

Cel szczegółowy 5. Zwiększenie stopnia oraz poprawa umiejętności korzystania z Internetu, w tym e-usług publicznych.

Cel szczegółowy 6. Pobudzanie potencjału uzdolnionych programistów dla zwiększenia zastosowania rozwiązań cyfrowych w gospodarce i administracji.

Oś priorytetowa IV. Pomoc techniczna – alokacja UE 57 668 000 EUR.

Cel szczegółowy 7. Wsparcie procesu zarządzania i wdrażania programu.

Cel szczegółowy 8 Informacja, promocja i doradztwo.

• Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2018 r. poz. 1398 z późn. zm.)

Głównym celem ustawy jest zapewnienie skuteczności i powszechnego charakteru działań rewitalizacyjnych, a także ich kompleksowości i wprowadzenia mechanizmów koordynacji. Ustawa określa programowanie, koordynację i tworzenie warunków do realizacji procesu rewitalizacji przez jej interesariuszy jako fakultatywne zadanie własne gminy. Głównymi adresatami ustawy są organy samorządu terytorialnego oraz mieszkańcy gmin, na terenie których znajdują się obszary zdegradowane i w których prowadzone będą działania rewitalizacyjne.

Obecnie ważnym źródłem finansowania działań rewitalizacji, pokrywającym się z pierwszym okresem obowiązywania ustawy, będą środki europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych (głównie EFS,

EFRR oraz dodatkowo środki FS). Umowa Partnerstwa, czyli główny dokument ustanawiający ramy wdrażania środków unijnych w perspektywie budżetowej 2014 – 2020, wskazuje „miasta i dzielnice miast wymagające rewitalizacji” jako jeden z pięciu tzw. obszarów strategicznej interwencji. Zgodnie z dokonanymi szacunkami, na działania rewitalizacyjne w ramach wybranych priorytetów inwestycyjnych przeznaczona zostanie co najmniej równowartość 25 mld zł. Środki te będą głównie dotyczyły regionalnych programów operacyjnych (RPO). Do tej kwoty należy także doliczyć wkład własny beneficjentów.

• Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014 – 2020

Komisja Europejska w dniu 12 lutego 2015 r. przyjęła programy operacyjne na lata 2014 – 2020 dla dziewięciu polskich województw, w tym dla województwa mazowieckiego. W dokumencie tym zwrócono uwagę na ważne miejsce jakie zajmuje województwo mazowieckie w Polsce ze względu na posiadane bogactwa kulturowe. Na obszarze województwa znajduje się wiele unikalnych zabytków, a także nowoczesnych instytucji kultury. W regionie znajduje się 6487 obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, wśród nich 120 układów urbanistycznych, 4719 dzieł architektury i budownictwa, 55 dzieł budownictwa obronnego, 261 obiektów techniki, 351 cmentarzy, 692 parki, 252 ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, około 150 miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Wskazuje się przy tym niewymiernie małe zainteresowanie Mazowszem z perspektywy turystów. Ważne jest więc kontynuowanie działań z poprzednich lat tj. powiązanie dziedzictwa kulturowego z nowoczesną turystyką (tworzenie szlaków turystycznych w oparciu o zrewitalizowane zabytki, tworzenie baz informacji internetowej, centrów informacji turystycznej, modernizowanie infrastruktury, poszerzanie oferty kulturowej). W osi priorytetowej IV „Gospodarka przyjazna środowisku i społeczeństwu” pojawił się priorytet: ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego.

Cele szczegółowe:

1. Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego, w tym w szczególności:
  - ochrona, modernizacja i renowacja obiektów zabytkowych;
  - rozwój zasobów kultury.
2. Rewitalizacja przestrzeni miejskiej i wiejskiej ukierunkowana na rozwiązywanie zdiagnozowanych problemów społecznych.

10. Realizacja i finansowanie z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatu powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat wołomiński;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu wołomiński.

Powiat wołomiński jest właścicielem/współwłaścicielem (posiada tytuł prawny) 5 obiektów zabytkowych, w tym 3 obiektów wpisanych jest do rejestru zabytków. Wykaz został przedstawiony w tabeli poniżej (Tabela nr 8). Powiat jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowany do opieki nad tymi obiektami, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych władze powiatu powinny dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

Tabela nr 8. Obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których powiat wołomiński jest właścicielem lub współwłaścicielem

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW	
1	Instytut Nauczycieli Elementarnych, 1843-44 r., proj. Antonio Corazzi, ob. Liceum Ogólnokształcące im. C. K. Norwida w Radzyminie ul. Konstytucji 3 Maja 26 W obiekcie przeprowadzane są sukcesywne remonty, w 2017 r. nastąpiła rozbudowa szkoły.
2	Zespół pałacowo-parkowy w Chrzęsnem, dwór (pałac) późnorenesansowy z 1635 r. wraz z wyposażeniem architektonicznym i plastycznym wnętrza oraz park – przykład XVII-wiecznego założenia parku krajobrazowego na Mazowszu. W latach 2009-2014 był przeprowadzony gruntowny remont i adaptacja na cele edukacyjno-kulturalne, w 2019 r. obiekt został wyróżniony w konkursie Zabytek Zadbany w kat. B.
3	Parowóz TY2-1226 wraz z tendrem, wyprodukowany przez BEMAG w 1943 r., obecna lokalizacja Zespół Szkół Technicznych w Tłuszczu ul. Radzywińska 2 W 2018 r. przeprowadzone zostały prace konserwatorskie parowozu z przeznaczeniem do na prezentacji torze ekspozycyjnym.
OBIEKTY UJĘTE W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW	
4	Budynki poprzemysłowe – fabryka, 1 ćw. XX w (przed 1914 r.), obecnie siedziba samorządowej instytucji kultury – Powiatowego Centrum Dziedzictwa i Twórczości w Wołominie, ul. Norwida 20 Tzw. Fabryczka ok. 10 lat temu przeszła gruntowny remont.
5	Dawne schronisko dla emerytowanych nauczycielek, 1902 r., autor Stefan Szyller, obecnie Dom Pomocy Społecznej w Zielonce, ul. Poniatowskiego 29. Obecnie MWKZ rozpoczyna procedurę wpisania do rejestru zabytków.

W ostatnich latach (2016 – 2019) z budżetu powiatu na ochronę zabytków przeznaczono kwotę 2 002 878,70 zł (Tabela nr 9).

Tabela nr 9. Zestawienie wydatków poniesionych na ochronę zabytków w latach 2016 – 2019

LP.	NAZWA WYDATKU	ROK			
		2016	2017	2018	2019 (I PÓŁROCZE)
1	koszty związane z bieżącym utrzymaniem i funkcjonowaniem zabytkowego Zespołu Pałacowo-Parkowego w Chrzęsnem	470 112,63	507 625,01	523 016,12	254 541,94
2	prace remontowo-konserwatorskie nad lokomotywą parową	0,00	4 797,00	219 186,00	0,00
3	dotacja celowa na wykonanie prac remontowo-konserwatorskich przy dekoracjach malarskich w kamienicy przy ul. Ogrodowej 9 w Wołominie	0,00	20 000,00	0,00	0,00
4	dotacja celowa na wykonanie projektu budowlanego remontu dachu dla budynku dawnego spichlerza	0,00	3 000,00	0,00	0,00
RAZEM		470 112,63	535 422,01	742 802,12	254 541,94

Powiat zamierza kontynuować wsparcie finansowe prac konserwatorskich i remonty zabytków w latach obowiązywania Powiatowego programu opieki nad zabytkami. Zaleca się, aby finansowe wsparcie powiatu w latach 2020 – 2023 przy zadaniach z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego, w miarę możliwości, z każdym kolejnym rokiem systematycznie wzrastało do pewnego, stałego poziomu finansowania (np. procentowego udziału w corocznie uchwalanym budżecie). Pozwoli to potencjalnym beneficjentom na zaplanowanie inwestycji w perspektywie kilkuletniej (np. gdy w ciągu jednego roku nie jest możliwe zakończenie prac).

11. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.
11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.
13. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej.
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
15. Materiały udostępnione przez Starostwo Powiatowe w Wołominie.
16. Materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie.
17. Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego na lata 2010-2013.
18. „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”, t. 3, Warszawa 1882; „Katalog zabytków sztuki w Polsce”, t. 10, z. 27, Warszawa 1969.
19. „Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna”, t. 8, Wydawnictwo „Gutenberga”, Kraków, reprint Poznań 1997.
20. Lechosław Herz, „Klangor i fanfary. Opowieści z Mazowsza”, Warszawa 2012.
21. „Szlak kulturowy w dolinie Liwca. Przewodnik”, opracowanie Starostwa Powiatu Wołomińskiego.
22. Dzieje Wołomina i okolic, Leszek Podhorodecki (red.), Warszawa 1984.
23. Cud nad Wisłą. Ossów 1920-2000, Leszek Podhorodecki, Wołomin, 2000.
24. Święci w niebie i na ziemi...Mała architektura sakralna w gminach powiatu wołomińskiego, Fundacja Dziedzictwo Nadbużańskie, Opracowanie merytoryczne i fotografie: Agata Bochenek Skład i opracowanie graficzne: Jakub Kłodkowski, Kuligów 2019.
25. M. Tarczyński, Studium historyczne określające obszar i przebieg działań bojowych pod Leśniakowizną i Ossowem 13-14 sierpnia 1920 r., toczonych w ramach Bitwy Warszawskiej, Warszawa 2006, s. 4, 7-10.
26. Studium koncepcyjne zagospodarowania terenu pola Bitwy Warszawskiej 1920 r. w Ossowie, Stowarzyszenie Przyjaciół Ossowa, Ossów 2003.
27. <https://www.wyprawaznaturaikultura.com.pl/powiat-wolominski/>.
28. <https://www.wyprawaznaturaikultura.com.pl/szlaki>.
29. <https://www.powiat-wolominski.pl/>.
30. <http://www.bitwawarszawska.pl/>.
31. <http://www.wsiepolskie.pl/powiat/356/wolominski>.
32. www.stat.gov.pl/gus.
33. www.isap.sejm.gov.pl.

12. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Drzewo celów Strategii rozwoju turystyki w powiecie wołomińskim na lata 2012 – 2020.
2. Tabela nr 2. Postacie historyczne związane z powiatem wołomińskim.
3. Tabela nr 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie powiatu wołomińskiego.
4. Tabela nr 4. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie powiatu wołomińskiego.
5. Tabela nr 5. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie powiatu wołomińskiego.
6. Tabela nr 6. Analiza SWOT.
7. Tabela nr 7. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr I.
8. Tabela nr 8. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr II.

9. Tabela nr 8. Obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których powiat wołomiński jest właścicielem.

10. Tabela nr 9. Zestawienie wydatków poniesionych na ochronę zabytków w latach 2016 – 2019.

